

ADEM CEYHAN**
SERCAN KOŞİK***

Cemâlî'nin Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i*

Cemali's Risâle-i Durûb-ı Emsâl

Ö Z E T

Halk bilgeliliğinin, gözlem ve tecrübelerinin mahsulü olan atasözlerindeki güzellik ve meziyetler, birçok edebî şahsiyetin dikkatini çekmiştir. Şair ve yazarlarımızın, manzum yahut mensur eserlerinde Türk atasözleri ve tabirlerini çeşitli oranlarda kullandıkları, edebiyat tarihimizin en eski eserlerinden beri görülen bir gerçektir. Hatta bazı divan şairlerinin atasözlerini, deyimleri fazlaca ve ustaca kullanmalarından dolayı, şura tezkirelerinde “mesel-güy”, onların bu tarzdaki şüirlerinin de “mesel-âmiz” şeklinde vasıflandırıldığı malumdur. Bunlara ek olarak Türk edebiyatı tarihinde Güvâhî, Muhammed bin Ahmed, Levnî gibi bazı şair ve yazarların atasözlerimiz, deyimlerimiz vasıtasıyla okuyucuya dîni, ahlâkî, sosyal ve kültürel konularda öğütler verdiği de bilinmektedir.

16. asrın ikinci yarısında hayatta olduğu anlaşılan mutasavvıf şair, yazar Cemâlî de bazı Türk atasözleri ve halk tabirlerini konularına göre sınıflandırarak manzum bir nasihat kitapçığı meydana getirmiştir. Onun “Risâle-i Durûb-ı Emsâl” (Atasözleri Kitapçığı) başlığını taşıyan bu eserinin büyük bir kısmı “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılmış olup 380 beyitten ibarettir. Mukayeseler sonucunda anlaşıldığına göre şair, selefi Güvâhî'nin Pend-nâme'sinden geniş ölçüde faydalanmış ve onun birçok beytini bazı değiştirmelerle kendi eserine almıştır. Bu makalede, hayatı hakkında malûmat bulunamayan Cemâlî'nin eserlerine dair kısa bilgi verildikten sonra Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i tanıtılmış ve adı geçen kitapçığın metni iki yazma nüshasına dayanarak sunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELE R

Atasözleri, manzum, Cemâlî, Risâle-i Durûb-ı Emsâl, Güvâhî, Pend-nâme.

ABSTRACT

The beauty and virtue in proverbs which are the product of folk wisdom, observation and experience attracted the attention of many literary figures. Our poets and authors used Turkish proverbs and idioms in verse or prose by various proportions. It is a fact seen since the earliest works of our literary history. In fact, due to the fact that some poets excessively used proverbs and idioms, they were characterized by “mesel-guy” (saying parable) and their poems were defined by “mesel-amiz (covering parable)” in the dictionaries of biographies of poets. Additionally, poets and authors such as Güvâhî, Muhammed bin Ahmed, Levnî gave spiritual, moral, social and cultural advices to readers by proverbs and idioms.

Sufi poet-author Cemali who lived in the second half of the 16th century wrote a verse advice booklet by classifying Turkish proverbs and folk expression according to subject. His work entitled “Risâle-i Durûb-ı Emsâl” (Booklet of Proverbs) was written according to the Aruz rhythm “mefâilün mefâilün feülün” and it consists of 380 couplets. It is understood that according to the result of comparison, Cemâlî excessively benefited from Güvâhî's Pendnâme and the poet got his many couplets with some changes. In this article, firstly it was given brief information about Cemâlî's works; then Risâle-i Durûb-ı Emsâl was introduced and the text of the booklet was presented based on two manuscripts.

KEYWORDS

Proverbs, verse, Cemali, Risâle-i Durûb-ı Emsâl, Güvâhî, Pend-nâme.

* Makalenin Geliş Tarihi: 25.04.2016 / Kabul Tarihi: 12.06.2016

** Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, (ceyhanadem@hotmail.com).

*** Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, (sercankosik@gmail.com).

Giriş

Türk atasözleri ve deyimleri, Osmanlı asırlarında divan, mesnevi sahibi şairlerimiz tarafından -halka ait diğer edebî veya folklorik mahsuller gibi- nadiren “avamca” bulunarak hor görülmüşse de -denebilir ki- umumiyetle beğenilerek kullanılmıştır. Şair ve yazarlarımız, klâsik Türk edebiyatı tarihinin zamanımıza ulaşan en eski eserlerinden itibaren atasözleri ve deyimleri eserlerinde yeri geldikçe anmış; onlardan irsal-i mesel, telmih vb. edebî sanatlar yanında öğüt verme, zarafet gösterme gibi çeşitli maksatlarla faydalanmıştır. Bu, millet fertleri arasında ortak anlaşma vasıtası olan dildeki söyleyeni bilinmeyen, fakat ifade güzelliği, tecrübe mahsulü, bilgece ve özlü oluşu gibi meziyetlerinden dolayı düstur hâlini almış ve kalıplaşmış sözlerin, edebî eserlere aksetmesi vakıasından başka bir şey değildir.

Anadolu’da gelişen Türk edebiyatının divan, mesnevi gibi manzum, çeşitli konulara ait mensur eserlerinde, Türk atasözleri ve halk tabirlerinin değişik oranlarda yer aldığı görülür. Ekseriyeti medreselerde İslâmî ve edebî ilimleri tahsil etmiş bilgili şair ve yazarlarımızın bir kısmı, söz konusu müşterek dil malzemesini, eserlerinde benzerlerine nazaran daha çok ve ustaca kullanmalarıyla tanınmışlardır. Onların atasözleri ve deyimlere olan bu rağbeti, şuara tezkireleri gibi şair ve yazarlarımızın hayatları, eserleri ve edebî şahsiyetleri hakkında bilgiler, değerlendirmeler içine alan biyografik kaynaklarda “mesel-gûylık” şeklinde belirtilir. Birkaç örnek vermek gerekirse, 16. asır tezkire yazarlarından Edirneli Sehî Bey (ö. 955/1548), *Heşt-Behişt*’te “merhûm Sultân Muhammed”(Fatih)’in şiirlerinden bahsederken, manzumelerinde atasözleri ve deyimler kullanımını bildirmek üzere “...eş’ârı mesel-âmîzdür” der. (Sehî Beg 1978: 98). Kastamonulu Latîfî (ö. 990/ 1582), Anadolu şairleri arasında “mesel-gûylık”, yani şiirde atasözleri ve deyim söyleyicilik işinin ilkin “Sâfî” mahlasıyla şiirler yazan Cezerî Kâsım Paşa’da görüldüğünü, Necâtî Bey’de “kemâlin bulmuş” (mükemmel hâle gelmiş) olduğunu ifade eder. (Latîfî 2000: 349). Latîfî, tezkiresinin Necâtî’ye ayırdığı kısmında, ilim ve sanatların inceliklerini bilen kişilerin, atasözleri ve deyimleri maharetle

kullanması yönünden onu “Tûsî-i Rûm”¹ (Anadolu'nun Tûsî'si) ve “melikü'ş-şuarâ” (şairlerin hükümdarı) sıfatlarıyla vasıflandırdıklarını belirtir. (Latîfî 2000: 516). Aynı biyografik kaynakta, 16. asır şairlerinden Geyveli Güvâhî'nin, Türk dilinde bulunan atasözleri ve deyimlerin pek çoğunu öğüt yoluyla nazma çektiği, bu şekilde meydana getirdiği kitapçığının halk arasında “*Pend-nâme-i Güvâhî*” adıyla tanındığı bilgisi de verilir. (Latîfî 2000: 471).

16. asrın meşhur edebî şahsiyetlerinden Gelibolulu Âlî (ö. 1008/1600), *Künhü'l-ahbâr* adlı tarihinde, çağının tanınmış âlim, şair ve yazarlarından Fevrî'nin edebî şahsiyetinden bahsederken, şiirlerinde atasözleri ve deyimleri başarıyla kullanımına da temas eder. Âlî Efendî'ye göre, Fevrî (ö. 978/1571), “hem şâ'ir-i monlâyân idi ve hem monlây-ı şâ'irân-ı meşel-güyân idi”. Yani hem büyük âlim ve kadıların şairi, hem de şiirlerinde atasözleri ve deyimleri kullanan şairlerin büyük kadısı ve âlimiydi. Tarihçi Âlî'ye bakılırsa, “mesel-gûylukda” Necâtî'den sonra Fevrî'nin geldiği konusunda devrin şairleri görüş birliği içindedir. (Gelibolulu Âlî 1994: 321-322). Yine 16. asırda tezkire meydana getiren edebî şahsiyetlerimizden Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604), devrinin şairlerinden Defterzâde Cemâlî'yi tanıtırken, onun “mesel-gûyluk” yoluna gittiğini, böylece birçok değerli matla'a sahip olduğunu anlatır. (Kınalı-zade Hasan Çelebi 1989: 261).

Şair ve yazarlarımız, türlü eserlerinde Türk atasözlerini ve deyimlerini kullanmakla kalmamış; zaman zaman müstakil kitap hâlinde derleme yoluna da gitmiş yahut dinî, ahlâkî, siyasî, sosyal fikirlerini muhataplarına telkin için birer vesile edinmişlerdir. Meselâ, şairi belli olmayan, fakat bizim 15. asrın sonlarında veya 16. asırda yazıldığını tahmin ettiğimiz manzum bir eserde, atasözleri ve deyimler çeşitli bap ve fasıllara ayrılarak anılmış; böylece okuyucunun ibret ve hisse alması hedeflenmiştir. (Kut 1986: 73-112). Geyveli Güvâhî'nin H. 933/ M. 1527 yılında

¹ Burada kastedilen Tûsî, H. 9/ Milâdî 15. asrın ikinci yarısında tanınmış Fars divan şairlerinden Abdullah Tûsî'dir. (Ateş 1968: 387-388). Devletşah, şuara tezkiresinde Tûsî'nin şiirlerinde atasözlerini kullanışı konusunda şunları kaydeder: “Onun kadar avam mesellerini güzel bir şekilde kimse ifade etmemiştir. Hoş tabiatlı ve hoş sohbetli bir adam idi. Fakat avamın havas nazarında bir kıymeti olmadığından meselleri de değersizdir.” (Devletşah 1977: 530).

tamamladığı mesnevi şeklindeki *Pend-nâme*'si, Türk atasözleri ve deyimleri yoluyla öğütler veren eserlerin hayli tanınmış ve rağbet görmüş olanıdır. Yine 16. asır edebî şahsiyetlerinden olduğu sanılan Muhammed bin Ahmed el-Kostantînî, "halkın sözlerini ve nasihatlarını" itibarlı kişiler ve adı-sanı belirsiz kimseler için derleyip yazmış; kitapçığı atasözlerini ihtiva ettiğinden ona "Ebû'n-nasâ-yih" (Öğütlerin Atası) adını koymuştur. (Kaçalın ve Zülfe 2011: 193-212). Atasözlerini derleyip yazma veya onlar vasıtasıyla öğütler verme faaliyetleri, söz konusu ettiğimiz 15 ve 16. asırlara mahsus olmayıp bunlardan önceki ve sonraki zamanlarda da görülen bir vakıadır. Müteakip devre ait tanınmış bir örnek olarak 17. asrın ikinci ve 18. asrın ilk yarısında yaşamış meşhur nakkaş Levnî'ye (ö. 1145/ 1732) ait olduğu kabul edilen Atalarsözü Destanı anılabilir. Levnî, hece ölçüsünün 11'li kalıbıyla dörtlükler hâlinde yazdığı bu manzumesinde, Türk atasözleri ve tabirlerinden faydalanarak birtakım bilgece nasihatlarını sıralar. (Dilçin 2000: 3-7).

Geyveli Güvâhî'yi örnek alarak Türk atasözleri ve deyimleriyle öğütler verici manzum bir eser meydana getiren Cemâlî de 16. asrın ikinci yarısında hayatta olduğu anlaşılan Osmanlı şair ve yazarlarından biridir. Biz bu yazımızda önce Cemâlî hakkında bilgi vermeye çalışacak; sonra onun atasözleri kitapçığını şekil ve muhteva yönünden tanıtip inceleyecek; nihayet bahis konusu ettiğimiz eserin tenkitli metnini sunacağız.

Cemâlî kimdir?

Elimizde bazı eserleri bulunmasına rağmen, şairin hayatı, edebî şahsiyeti hakkında şuaara tezkireleri, *Şekâyiku'n-Nu'mâniye* tercüme ve zeyilleri, *Keşfü'z-zunûn* ve zeyilleri, *Sicill-i Osmânî*, *Osmanlı Müellifleri* gibi belli-başlı biyografik, bibliyografik kaynaklarımızda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Onun *Te'vilât-ı Besmele-i Şerîf* adlı mensur eseriyle *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*'inin bir nüshasını da ihtiva eden yazma bir mecmua, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümündedir (nr. 1700). Söz konusu mecmuada şairin H. 986/ M. 1578 yılında yazdığı manzum bir eser de yer almakta (vr. 27a vd.) ve bu metin, önceki yıllarda meydana getirdiği bazı kitaplar hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre, bir gün tarikat ehli ve İlâhî sırlar sahibi bir dostu, kendisi gibi tasavvuf erbabından olan şair Cemâlî'nin yanına gelerek gördüğü bir

rüyayı ona anlatır. Arkadaşı, ziyareti sırasında şairin önceki eserlerinden bahsederek susmaması, gücü yettiği kadar İlahî sırları söylemesi gerektiğini belirtir; bu sözlerin isteyene hediye olduğunu, hayırlı evlât gibi kalacağını anlatır. Cemâlî'nin eserlerinin bahis konusu edildiği beyitler şunlardır:

“Devât-ı dîdede hûn-ı dil ezdim
*Kerâmâtü'l-havâşş'*ı ya'ni yazdım
 Pes andan *Matla' u'l-ahbâr* inşâ
 Édüp hem eyledüğ esrâr ifşâ
 Dahı çok nüket êtdün *Şerh-i Bâ'*da
 Êdenler diğkât êrişdi reşâda
 Hem *Ahlâk'*a kı lup bir nüşha imlâ
 Qabûl êtdi görenler dèmedi lâ
 Yine *Fıtrat* için bir nâme yazdım
 Hâkîkat sikke[y]i mermerde qazdım
 ‘Acem dilinde idi bunlar ekşer
 ‘Arab kavlince düşdi ba'zısı ger
 Çıkardı Rûm'a çün bunu zamâne
 Libâsı lâzım oldu Rûmiyâne” (vr. 28b)

Bu beyitlerden, Cemâlî'nin H. 986/ M. 1578 yılından önce *Kerâmâtü'l-havâss* (Hasların Kerametleri), *Matla' u'l-ahbâr* (Haberlerin Doğduğu Yer), *Şerh-i Bâ'* (Be'nin İzahı), *Fıtrat-nâme* (Yaratılış Kitabı) gibi dinî, tasavvufî, ahlâkî konularda bazı eserler meydana getirdiği, onların beğenildiği ve çoğunun Farsça, bir kısmının Arapça olduğu anlaşılmaktadır. Elde bulunan eserleri, Cemâlî'nin İslâmî ve edebî bilgilere vâkîf, Arapça ve Farsça bilen bir mutasavvîf, hayli verimli sayılabilecek bir şair, yazar olduğunu göstermektedir. Onun, 16. asır edebî şahsiyetleri arasında yer alan ve bazı eski, yeni biyografik, bibliyografik kaynaklarda tanıtılan Defterdarzâde Cemâlî (ö. 991/1583) ile aynı kişi olup olmadığı meselesi, henüz kat'iyetle açıklığa kavuşmuş değildir. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* isimli kitabında, yukarıda sayılan eserlerin sahibi mutasavvîf Cemâlî'yi, Defterzâde Cemâlî'den farklı bir edebî şahsiyet olarak tanıtır.

(Ergun [1945]: III/ 978-79). Emine Yeniterzi ise “Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler”den bahsettiği bir yazısında, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*’i Defterdarzâde Cemâlî’nin eseri olarak kaydeder. (Yeniterzi 2007: 455). 16. asrın tanınmış edebî şahsiyetlerinden Gelibolulu Âlî, *Künhü’l-ahbâr* adlı tarihinde Defterdarzâde Cemâlî’nin eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verirken, “mesel-gûy ve mesel-bürûz” sıfatlarını da kullanır. (Gelibolulu Âlî 1994: 301). Bu kayıttan hareket ederek adı geçen şairin mahlasıyla birlikte anılan ve matla’larından meydana gelen eserini (Eren 2012) okuduk. Ancak *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* sahibi Cemâlî ile Defterzâde Cemâlî’nin aynı kişi olduğunu gösteren bir delil veya düşündürecek bir ipucu bulamadık. Mukayeseli okumalarımız, bizde, atasözleri kitapçığını telif eden Cemâlî’nin, Defterzâde Cemâlî’den farklı bir edebî şahsiyet olduğu fikrini uyandırdı. Aysun Eren’in de işaret ettiği gibi (Eren 2012: 27) *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*’i meydana getiren Cemâlî’nin eserinde dinî ve ahlâkî gaye belirgin; Defterzâde’nin *Metâli*’inde ise âşıkane ve rindane bir hava hâkim görünmektedir.

Yazımızın başında da ifade ettiğimiz gibi, biz burada Cemâlî’nin Türkçe manzum eserlerinden birini, atasözleri ve deyimler konusundaki mesnevisini tanıtıp inceleyecek ve onun metnini takdim edeceğiz.

Cemâlî’nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*’i

Risâle-i Durûb-ı Emsâl, Cemâlî’nin manzum Türkçe eserlerinden biri olup -adından da anlaşılacağı üzere- çeşitli atasözleri ve tabirlerle alâkalıdır. Allah’a yakarış mahiyetindeki birkaç beyitle başlayan kitapçıkta, bu münacat kısmının hemen ardından, yine birkaç beyitle telif sebebi anlatılmaktadır: Cemâlî, iyi insanların birçok atasözü söylediğini, böylece mucize izleri taşıyan nice manalar (miras) bıraktıklarını belirtir ve kendisinin onları kısaltarak yazdığını ifade eder. Bu nasihatlar, (hayırlı halef olacak) oğul gibi meydana gelen bir kalp semeresidir. Anılan kısa başlangıcın ardından şairin bazı Türk atasözlerini ve Türkçe tabirleri konularına göre sınıflandırdığı ve onlar vasıtasıyla çeşitli dinî, ahlâkî öğütler verdiği görülür. Cemâlî, kitapçığında bu atasözleri risalesini ne zaman meydana getirdiğini bildirmemişse de onun telif tarihini, yukarıda

bildirdiğimiz diğer eserine bakarak “16. asrın ikinci yarısı” diye tahminen belirlemek mümkündür.

Durûb-ı Emsâl kitapçığının sahibi, eserinin birkaç yerinde mahlasını bildirmektedir:

“Ey Cemâlî dâr kelâmında Hüdâ

لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (Cemâlî, 107. beyit)

[Ey Cemâlî, Allah, *Kur'an*'da ‘İnsana ancak çalıştığı vardır’ der.” (*Kur'an*, Necm, 53/39)].

ای جمال □ بنده آنم که گفت

راحت الانسان □ حفظ اللسان (Cemâlî, 276. beyit)

[Ey Cemâlî, ben “İnsanın rahatı, dilini tutmaktadır” diyen kişinin bende-siyim].

İstisnâî olarak aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmış birkaç beyte (107, 276) rastlansa da büyük kısmı “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla meydana getirilmiş eser, 380 beyitten ibarettir. Kitapçığın birçok beytinde imale türünde aruz kusurları görülür; onlar kadar fazla olmasa da bir kısım beyitlerinde kafiye kusurlarına da rastlanır. (19, 32, 34, 35, 37, 50, 57, 63, 85, 93, 103, 155, 160, 165, 202, 219, 251, 258, 270, 271, 278, 300). Cemâlî, eserinde okuyucuya nasihat ederken, 180 dolayında atasözü ve deyim yer vermiştir. Denebilir ki, bu atasözü ve deyimlerin çoğu İslâm esaslarına uygun, ancak “Kapıdan kovsalar bacadan düş” (102), “Zaman sana uymazsa, sen zamana uy” (234) gibi birkaçı, tenkide elverişli görünmektedir. Bunlarda hayattaki zorluklar karşısında yılmama, zamanın şartlarını gözetme ve benimsenen temel esaslara hâlel getirmeyecek şekilde dostça davranışın telkin edildiği de söylenebilir.

Bilindiği gibi, klâsik Türk edebiyatına mensup şair ve yazarların mühim bir kısmı, “elsine-i selâse” (üç dil) adı verilen Arapça, Farsça ve Türkçe’yi bilen, yine bu dillerin edebiyatına vâkıf, ilim sahibi şahsiyetlerdir. Bu üç dili bildiği anlaşılan Cemâlî de atasözleri ve deyimlerle öğüt verirken, yeri geldikçe *Kur’ân* ayetlerinden (meselâ 14, 107, 214-215, 254, 316. beyit), Hz. Peygamber’in hadislerinden (3, 14, 37. beyitten sonraki başlıkta, 70, 164, 184, 186, 193, 248-249, 251, 321, 363-365. beyit), Hz. Ali (130. beyitten sonra, 239, 276, 281. beyit) gibi İslâm büyüklerinin vecizelerinden, Arap (302. beyit), Fars (132. beyit) mesellerinden faydalanır.

Arapça kaynaklara ilâveten, Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî'si*, Attâr'ın *Pend-nâme'si* gibi bazı Farsça eserlerden de ele aldığı mevzularla alâkalı olarak iktibaslarda bulunur. Şair, söyleyenini bildirmeksizin, Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât* adlı mevlidinde mevcut bir mısra ile 15. asrın ikinci yarısı ve 16. asır başlarının tanınmış divan şairi Necâtî Bey'in (ö. 914/1509) divanında bulunan bir beytini de eserine almıştır.

Fakat Cemâlî'nin atasözleri kitapçığı üzerinde en fazla tesirli olduğunu gördüğümüz eser, Güvâhî'nin *Pend-nâme'si*dir. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devri şairlerinden olan Geyveli Güvâhî'nin telif ettiği bu manzum eser, yazımızın Giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi, H. 933/M. 1527 yılında tamamlanmış olup atasözleri ve deyimlerle öğütler mahiyetindedir. Güvâhî'nin *Pend-nâme'si* ile Cemâlî'nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl'*ini baştan sona kadar mukayese edince, 170 civarında atasözünün ortak olduğunu gördük. Cemâlî, atasözleri kitapçığını yazarken, kendisinden aşağı yukarı 40-50 yıl önceki selefi şair Güvâhî'nin eserinden mühim ölçüde faydalanmış; muhtemelen bu istifadesi fark edilmesin diye bazı beyitlerin yerlerini ve bir kısım kelimelerini değiştirmiştir. Şimdi söz konusu eser üzerinde Güvâhî *Pend-nâme'sinin* "belirgin" denebilecek tesiri görülen bazı beyitleri, örnek olarak verelim:

"Ulular kim senün gussan yimişler
 Su uyur uyumaz düşman dimişler
 Katı müşkildür ider kalbi yanuk
 Uyur ardınca olmasun uyanuk
 Ne denlü gösterürse fil-i ahsen
 İnanma döst olmaz eski düşman" (Güvâhî 1990: 138-39)

Güvâhî'nin bu beyitleriyle Cemâlî'nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl'*indeki şu beyitler arasında benzerlikler görmekteyiz:

"Atalardan meşeldür bu birâder
 Uyur şu uyumaz düşmen demişler
 'Aceb müşkil-durur bi'llâh 'aşık
 Uyur ardınca olıcağ uyanık
 İşit ey nev-civân bir pend-i rüşen
 Eyi şanmaz kişiye çarı düşmen" (Cemâlî, 26-28. beyit)

Her iki eser arasındaki benzerlikler konusunda başka bazı nümuneler:

“İrişür şerri fırsat el virince
Ulur² it aksağı tavşan görünce” (Güvâhî 1990: 139)

“Ziyân eyler şakın fırsat bulınca
Olur it aksağı âhû görünce” (Cemâlî, 32. beyit)

“Disen izzetle evvel kime hâcı
Bulunur koltuğında sonra hâcı” (Güvâhî 1990: 163)

“Kime evvel dесеñ ‘izzetle hâcî
Çıkar anuñ da ҡoltuğında haçı” (Cemâlî, 61. beyit)

“Konuk gelse gider yüzden tanuğ³
Kabûl eyle konuk Tanrı konuğ³” (Güvâhî 1990: 234)

“Yüzünü burtarup olma keremsüz
Gelicek her kişi gelmez kademsüz

Olanın evde fikrün irdüğinden
Dirig eyleme Tanrı virdüğinden” (Güvâhî 1990: 234)

“Gelürse nâgehân Tañrı konuğ³
Yüzünde var ise gider tonuğ³

Gülüp toyla anı dürlü keremle
Ki gelenler gelür demle kademle

Öñine eyle fikrün êrdiginden
Unutma mâ-ħazar Ħaқ vèrdiğinden” (Cemâlî, 65-67. beyit)

“Dilersen Hakk’a lâyıık fil-i ahsen
Toyur acı geyür yalıncağı sen” (Güvâhî 1990: 240)

“Söz aca acidur tiz anı pür kıl
Ki ac ile ecellü söyleşür” (Güvâhî 1990: 240)

² Güvâhî *Pend-nâme*'sini neşreden tarafından “Ulur” şeklinde okunup yazılan bu kelime, bizce, “Olur” biçiminde düzeltilmelidir. Çünkü burada “İtin aksaklığı tavşan görünceye kadar (olur)” atasözü kast edilmektedir.

³ Bu kelime, beytin manası gereğince “tonuğ³” olmalıdır.

“Meger depmiş deve bir gözsüz acı
Dimiş nân sanup oh derdüm ilâcı” (Güvâhî 1990: 241)

“Kılam dêrseñ eger a’ māl-i aḥsen
Ṭoyur açi geyür yalıncağı sen

Söz açi acıdur ey ṭālib-i Ḥaḳ
Ecelli söyleşür aç ile ancak

Deve depmiş meger bir aç civānı
Der oḡ acından etmek şanur anı” (Cemâlî, 71-73. beyit)

“Atâ itme mahalsüz cimriye çok
Kudurmuşdan tadanmış olur artuk” (Güvâhî 1990: 241)

“Aṭâ êtmez maḥalsüz ol ki erdür
Ḳudurmuşdan dadanmış beş beterdür” (Cemâlî, 75. beyit)

Cemâlî’nin atasözleri kitapçığı ile selefi Güvâhî’nin *Pend-nâme*’si arasındaki benzerlikler, sadece bazı beyitlerle sınırlı değil; söz konusu benzerlikler, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* sahibinin naklettiği birkaç hikâyede de görülür. Menkıbe, fıkra, fabl sayılabilecek bu hikâyeler, ufak tefek farklarla Güvâhî *Pend-nâme*’sinde de bulunmaktadır. Dikkat çektiğimiz ortaklıklar da Cemâlî’nin adı geçen eserden faydalandığı konusundaki fikrimizi doğrulayıp kuvvetlendiren deliller arasında yer alır. Bunlardan birini yukarıda nakletmiştik. (Güvâhî’nin 1968, Cemâlî’nin 73. beyti). İki eserdeki müşterek hikâyeler hususunda şu örneği de anmak mümkündür:

“Meger kim muhtesib bir serhoşa let
Uruben çekdürürdi hayli mihnet

Didi serhoş ana iy muhtesib sen
Bu cürmiçün bana zecr itme igen

Eger kim her harâm ideydi serhoş
Kalurdun haşre dek sermest-i bî-hûş” (Güvâhî 1990: 203).

Aynı hikâye, Cemâlî’nin eserinde şu şekilde yer alır:

“Meger bir muhtesib bir serhoşu mest
Ṭutup eyler dil-i vîrânın şikest

Dêr ol serhoş baña ey muhtesib sen
 Hârâm içdüñ diyü zecr êtme iñen
 Senüñ hep yiyüp içdigüñ hârâmdan
 Nedür farķuñ senüñ pes şimdi benden
 Kişiyi her hârâm êtseydi serhoş
 Olurduñ tâ kıyâmet sen de bî-hüş" (Cemâlî, 91-94. beyit)

Daha başkaları da ilâve edilebilecek bu nûmuneler, Cemâlî'nin atasözleri kitapçığını yazarken, Güvâhî'nin *Pend-nâme'sini*, bir tür uyulacak örnek kabul ettiğini göstermektedir. Şairin kitapçığının baş tarafında "İyi kişiler birçok atasözleri söylemiş; mucize eserli birçok mana (miras) bırakmışlar... Onu biz de kısaltarak yazdık. Çünkü beyim, mevcut olanı veren, yabancı olmaz" deyişi de çokça istifade ettiği bu metne işaret sayılabilir:

"Niçe darb-ı meşel demişdür ebrâr
 Nice ma'nâ komuşlar mu'ciz-âşâr
 Anı biz dañı yazduk ihtişâren
 Ki yâd olmaz begüm varını veren" (Cemâlî, 5-6. beyit)

Ancak şair, büyük bir ihtimalle "intihâl" yahut "sirkat" (çalma) suçlamasına maruz kalmamak ve kendi kitapçığını telifi bir eser olarak takdim etmek istediği için, çokça faydalandığı nasihat kitabını açıkça bildirmemiş; ondan istifade ederken beyitlerin yerlerinde ve kelimelelerinde bazı değişiklikler yapmıştır. Daha önce çeşitli yazar ve akademisyenler tarafından Şeyhülislâm İbn Kemâl'e (ö. 940/ 1534) ait olduğu iddia edilen bir manzumenin, aslında Güvâhî *Pend-nâme'sinin* çeşitli yerlerinden derlenmiş bir metin olduğu ortaya konmuştu. (Ceyhan 2006: 14-18). İşaret ettiğimiz bu derleme manzume gibi başka bazı eserlerdeki iktibaslar da Güvâhî *Pend-nâme'sinin* hem yazıldığı asırda, hem de sonraki devirlerde hayli beğenilen bir kitap olduğunu göstermektedir. Meselâ, 16. asır şair ve yazarlarından Azmî Pîr Mehmed Efendi'nin (ö. 990/ 1582) H. 974/ M. 1566 yılında tamamladığı ve "Enîsü'l-ârifîn" adını koyduğu genişletilmiş *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin 22, 28, 40. bâb gibi bazı bölümlerinde -adını anmaksızın- Güvâhî *Pendnâme'sinden* iktibaslarda bulunduğu görülür. Yine 17. asrın meşhur âlimlerinden Kadızâde Mehmed

Efendi de H. 1037/M. 1627 yılında bitirdiği ve *Manzûme-i Akâ'id* ismini verdiği eserinde, yer yer Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinden faydalanmış; kaynağını bildirmeksizin 24 beyit almıştır. (Karaca 2012: 84-86). 18. asır şairlerinden Tameşvarlı İbrâhim Naîmüddîn'in H. 1182/M. 1768'de yazdığı *Pend-nâme* ise, büyük kısmı Güvâhî *Pend-nâmesinden* alınarak, daha doğrusu çalınarak meydana getirilmiş bir eserdir. (Esir 2013: 31-61).

İşte Cemâlî'nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*'i de Güvâhî'ye ait *Pend-nâme*'nin tesirleri arasında sayılması gereken bir eserdir. Fakat Cemâlî, yukarıda da temas ettiğimiz gibi, kendi atasözleri kitapçığının telif sırasında Güvâhî'nin anılan eserinden faydalanırken, beyitlerini olduğu gibi nakletmeyip onlarda bazı değişiklikler yapmış; böylece iki asır sonraki halefi Tameşvarlı Naîmüddîn gibi intihal yönüne gitmemiş; "istifade" (faydalanma) kategorisi içinde değerlendirilebilecek şahsî bir metin ortaya koymaya çalışmıştır.

Buraya kadar Cemâlî'nin *Durûb-ı Emsâl* kitapçığını kaynaklarından bahsettik. Onun bu eserinin çağdaşları veya sonra gelen şairler, yazarlar üzerinde tesirinin olup olmadığını araştırırken bir kayda rastladık. Muhammed bin Ahmed'in ne zaman yazıldığı henüz kesinlikle tesbit edilememiş bulunan, fakat "on beşinci asrın ikinci yarısıyla on altıncı asrın başlarında" telif edildiği sanılan *Ebû'n-nasâiyih* adlı mensur eserindeki şu beyit, Cemâlî'nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*'indeki 261. beyitle hayli benzerlik göstermektedir:

"Eger ğurbetdedür eger ilinde
Kişinüñ hürmeti kendü elinde" (Kaçalın ve Zülfe: 2011: 198).

Bu beyit, Cemâlî'nin söz konusu ettiğimiz eserinde şu şekildedir:

"Eger yabânda ve eger elinde
Kişinüñ hürmeti kendi elinde"⁴ (Cemâlî, 261. beyit)

Şayet Muhammed bin Ahmed bu beyti Cemâlî'nin *Durûb-ı Emsâl* kitapçığından almışsa, o takdirde *Ebû'n-nasâiyih*'i, anılan ilk eserin telifinden sonraki bir zamanda meydana getirmiş demektir.

⁴ "Kişinin hürmeti, kendi elindedir" atasözü, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinde şu şekilde yer alır: Yavuzluk eyelük iden cümle bulur/ Kişinün hürmeti elinde olur" (Güvâhî 1990: 206).

Şimdi bir nümune olmak üzere Cemâlî'nin rezil, ahmak ve cahillerden kaçınmayı tavsiye eden bazı beyitlerini nakledelim:

در بیان احتراز کردن از ارادل و از ابلهان و جاهلان باطل

Olur hayvân alacası taşından
Bilinmez âdemüñ olur içinden

Şakın insân alasından hazer kıl
Bilürseñ kardeşuñdan da güzer kıl

Yular tutmasa hayvâna yakışma
Şapı olmayan insâna yapışma

Şapıyla kulpu olmayan kişinüñ
Neticesi ola mı cünbişinüñ

Kime evvel deseñ 'izzetle hâcî
Çıkar anuñ da koltuğında haçı

Kime eylüge sa'y etdüñse cāndan
Yamanlıklar görürsin şoñ uc'andan

لَتَقَى شَرًّا مِّنْ أَحْسَنَتْ إِلَيْهِ

Atalar sözüdür bu ne kaçarsın
Büyüt kargayı gözünü çıkarısın

Cihānda giyeyim mi dībâyı diye

Aña kim Hâcî Bektaş oñma diye" (Cemâlî, 57-64. beyit)

[Hayvanın alacası dışında, insanın alacası içinden olur... Sakın, insan alacasından kaçın! Bilirsen, kardeşinden de vazgeç. Eğer yular tutmasa, hayvana yaklaşma. Sapı olmayan insana da yapışma. Sapıyla kulpu olmayan kişinin hareketinin sonucu olur mu?!. Kime önce saygı göstererek "hacı" desen, onun da koltuğunda haçı çıkar!.. Kime candan iyilik etmeye çalıştıysan, neticede ondan kötülükler görürsün. (Bundan dolayı) "İyilik ettiğin kimsenin şerrinden sakın!" (denmiştir). Bu, atalar sözüdür, ondan ne kaçırıyorsun? "Kargayı büyüt ki, gözünü çıkarısın!" Hacı Bektaş'ın "onma!" (iyileşme) dediği kimsenin "dünyada ipekten yapılmış elbise giyeyim" demesi mümkün müdür?!.]

Cemâlî, “İnsanın her yerde kendi haddini bilmesinin anlatılması” manasındaki Farsça başlık altında okuyucuya şöyle öğütler verir:

در بیان دانستن حدّ خود انسان در هر جای و در هر مکان

“Eger dêrseñ behişt olsun durağũn

Kilimüne göre uzat ayağũn

Edebden taşra olma imdi ey cān

Edebdür çünki bir ma’nide imān

Baş urmağ ulusuz işe cedeldür

Ki biñ işçi ve bir başçı meşeldür

Çarışma ol işe kim kımsusu çok

Ne aşşı işçiden çün baş eri yok

Ne deñlü olsa ādem zār u muhtāc

Olur kıalmaz velī açık boğaz aç

Oğ atmaz yay kiriş olmasa yoldaş

Çarār etmez ayağ olmayıcağ baş” (Cemâlî, 132-137. beyit)

[Eğer “yerim, yurdum cennet olsun” dersen, ayağını kilimine (yorganına) göre uzat! Ey can, şimdi, edepten, terbiyeden dışarı çıkma. Çünkü iman, bir manada edeptir. Bir işe büyüksüz başvurmak, kavga sebebidir. Çünkü “bin işçi, bir başçı”, atasözüdür. Arabozucusu çok bulunan işe karışma! Baş eri, amiri olmayan işçiden ne fayda gelir? İnsan ne kadar dermansız ve muhtaç olsa da açık boğaz aç kalmaz. Kiriş yoldaş olmasa, yay ok atamaz. Baş olmayınca, ayak da yerinde durmaz (gider)...]

Naklettiğimiz parçalardan da anlaşılabilceği gibi, şair, bazı Türk atasözlerini konularına göre sınıflandırarak okuyucuya öğütler vermektedir. Cemâlî, eserinde amelde riyadan uzak durmak, İslâm dininin sınırlarına riayet etmek, sultanın yakınında bulunmaktan sakınmak, kanaatkâr olmak, azgın kimselerin ve düşmanların şerrinden kaçınmak, avam münafıklarının hilelerine karşı sabır, akrabayı aşırı ziyaret etmemek,

komşu hakkını gözetmek... gibi çeşitli dinî, ahlâkî konularda atasözle-riyle öğütler vermektedir.⁵ Örneklerimizde de görüldüğü üzere, bu metinde başlıklar Farsça ve seci'li yazılmıştır.

Eserin sonunda

“Alursañ ‘ibret olursun haberdâr
Alan bir kıldan alur didi ebrâr

Bunuñ her mışra‘ı bir gül tabağdur
Ma‘ânî ‘andelîbine sebağdur

العارف يكفى الاشارة

Eşcâra baş ki her varağı bir kitâbdur
İdrâk[i] olmayana cihân bir varağ degül”

[İbret alırsan, haberdar olursun... Hayır sahibi insanlar, “Alan, bir kıldan alır...” demiştir. Bu eserin her mısraı, bir gül yaprağıdır; manalar bülbülü için derstir. “Arife işaret yeter.” Ağaçlara bak ki, her yaprağı bir kitaptır... Ama anlayışı olmayana dünya bir yaprak bile değil!..] diyen şair, Hâtîme’de de mahlasını bildirir:

“Hudâ’ya hamd-i bî-had şubh ile şâm
Ki nazm-ı bî-naẓîrüm buldı encâm

Bu gülşen dürür yok durur mişâli
N’ola nâz ile ‘arz itse Cemâlî

Naẓîri yok bunuñ bir bî-bedeldür
Ki her bir beyti bir çarb-ı meşeldür

Leẓâfetden degüldür ĥaddi ĥâlî”

[Allah’a sabah, akşam sonsuz şükürler olsun ki, benzersiz nazmın nihayete erdi. Bu, eşi olmayan bir gül bahçesidir... Cemâlî, onu nazla arz etse, şaşılır mı? Bunun benzeri yoktur, eşsiz bir eserdir bu. Çünkü her bir beyti, bir atasözüdür. Yüzü güzellikten hâlî degildir.]

⁵ Cemâlî ve onun bu eserinin muhtevası hakkında bilgi için ayrıca bk. (Kaplan 1992: 49-51)

Cemâlî'nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i*, yukarıda başka bir vesileyle temas ettiğimiz gibi, diğer bazı manzum ve mensur eserleriyle birlikte *Türk Şairleri* yazarı Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından ilim âlemine tanıtılmış (Ergun [1945]: III/ 978-79); ondan sonra manzum nasihat-nameler (Kaplan 1992: 49-51), ahlâkî mesneviler (Yeniterzi 2007: 455) ve atasözlerine dair (Ceyhan 2011: 207-211) yayınlarda zaman zaman söz konusu edilmiştir. Biz, yetmiş yıldır değişik vesilelerle anılan bu manzum eserin metnini iki nüshasına dayalı olarak ortaya koyduk.

Sonuç olarak şunu ifade etmek mümkündür ki, 16. asır Osmanlı şair ve yazarlarından Cemâlî'nin bu kitapçığı, okuyuculara Türk atasözleri ve halk tabirleriyle dinî, ahlâkî konularda öğütler veren didaktik bir eserdir. Şair, bazı selefleri gibi, konu bakımından birbiriyle alâkalı atasözlerini belirli başlıklar altında toplayarak nasihat etmiş; bu sırada muhataplarını iyiliklere özendirmeyi ve kötülüklerden sakındırmayı hedeflemiştir. İki metnin mukayeseli olarak okunması sonucunda anlaşıldığına göre, onun eseri üzerinde Güvâhî *Pend-nâme'sinin* geniş ölçüde tesiri vardır. Bu çalışmamız, edebiyat tarihi araştırmalarında ve metin neşirlerinde zaman zaman ihmal edildiği görülen karşılaştırmanın, ne kadar gerekli ve mühim olduğunu, bir kere daha ortaya koymuş bulunmaktadır. Cemâlî, selefi Güvâhî'nin anılan eserinden hayli faydalanmışsa da kitapçığına telifî bir mahiyet kazandırmaya da çalışmış; sonuçta Türk atasözleri ve Türkçe deyimler konusunda şahsî sayılabilecek bir metin meydana getirmiştir.

Eserin nüshaları

Cemâlî'nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserinin tesbit edebildiğimiz iki yazma nüshası vardır. Bunlardan biri, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde, diğeri ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndedir. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha, Reşid Efendi bölümünde 593 numaralı bir mecmuanın 50b-62a varakları arasındadır. Mecmua, 201x150- 146x95 mm ölçülerinde, istinsah tarihi ise H. 1192/ M. 1778-1779'dur. Makalemize konu ettiğimiz Cemâlî'nin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl'i*, kütüphane kataloğuna "*Pend-nâme*" ismiyle kaydedilmiştir. Eser söz konusu mecmuada rika yazı çeşidiyle kaleme alınmıştır. Satır sayısı on

yedi olan metnin başlığı sürhle yazılmıştır. Mezkûr eserin her bir sayfası çift sütundan meydana gelir. Nüshada yazı sahasını çevreleyen bir cetvel de bulunmaktadır. Bu yazma, tenkitli metnimizde S kısaltmasıyla gösterilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki nüsha ise TY 1700 kütüphane numarası ile Cemâlî'ye ait birkaç eseri de ihtiva eden bir mecmuanın 53b-66a yaprakları arasında yer alır. Bu mecmuada ilkin Cemâlî'nin *Te'vilât-ı Besmele-i Şerîfe* adlı mensur eseri (1b-26b), daha sonra manzum tasavvufî bir eseri (27a-53a) kayıtlıdır. Şairin *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*'ini müteakip, vr. 66b-72a'da 11 Zilka'de 1180 (14 Nisan 1767) tarihinde istinsah edilmiş başka bir manzum tasavvufî eseri bulunmaktadır. Bu metnin devamında Manisalı Birrî'nin *Bülbülüyye* adlı mensur tasavvufî eseri (73b-129a) yer alır. Anılan kitapçık, Ali bin Ahmed tarafından H. 1179 senesi Şevvâl ayı sonlarında (1-10 Nisan 1766) tarihinde istinsah edilmiştir.

Kütüphane kataloğunda *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* de dahil olmak üzere Cemâlî'ye ait bütün eserlerin yazarı olarak Cemâleddîn-i Ankaravî gösterilmiştir. *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*'in bu nüshasında eser ismi ile bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshada her bir sayfa çift sütun olup sütunların çevresi de içten ve dıştan kırmızı renkli tek çizgili cetvelle çevrilidir. Eserin satır sayısı on yedidir. Bu nüsha, tenkitli metnimizde İ kısaltmasıyla gösterilmiştir.

[İ 53b, S 50b]

RİSÂLE-İ ĐURÛB-I EMŞÂLDÛR

1. İlâhî bâtnum pür-nür eyle	Dil-i vîrânumı ma'mûr eyle
2. Zebânum zikrûñ ile eyle gûyâ	Cenânum fikrûñ ile kıl mücellâ
3. Muḥammed nûr[ı] ḥaḳḳ için İlâhî	Baḥa keşf eyle eşyâyı kemâhî ⁶
4. Ma'ânî gülşenine bülbül eyle	Ricâle irgürüp şâhib-dil eyle
5. Niçe đarb-ı meşel dēmişdür ebrâr	Nice ma'nâ ḳomışlar mu'ciz-âşâr
6. Anı biz daḥı yazduk iḥtişâren	Ki yâd olmaz begüm varını vèren
7. Bu pend ü bu naşîḥat zâhid el-ḥaḳ	Tezekkür der-dil ü ferzend-i muṭṭlaḳ

در بیان نگاه داشتن اعمال از ریا بقول سلطان انبیا علیه صلوات الله تعالى⁷

8. Gider keslânı şıdḳ ile 'amel kıl	Bahâne Tañrı'sıdur Ḥaḳ anı bil
9. Riyâ âfetdür âfet eyyühe'n-nâs	Riyâ a'mâli kıılır köhne kirpâs
10. Ḳulı Ḥaḳ'dan êder muṭṭlaḳ riyâ dūr	Göñülde gözde vü yüzde ḳomaz nūr

در بیان رعایت کردن حد⁸ شریعت خصوصاً امت سلطان تحت شفاعت⁹

11. Esâs-ı şer'den kim ırsa bir ṭaş	O ṭaş için vèrür elbetde ol baş
12. Gel uy şulḥa gel ey kân-ı mürüvvet	Mürüvvet şer'i yeñmişdür ne minnet
13. Bulur her ḳanda ise issini ḥaḳ	Kesilse acımaz şer' ile parmak

[İ 54a]

⁶ Bu mısra, Hz. Peygamber'e nisbet edilen ve "Allahım, bana eşyayı olduğu gibi göster!" manasına gelen Arapça duanın tercümesidir.

⁷ Peygamberler sultanının (yüce Allah'ın selâmı onun üzerine olsun) sözüne göre amelleri riyadan korumanın anlatılması.

⁸ حد: حق İ: حد

⁹ Bilhassa şefaathı tahtı sultanı (Hz. Muhammed) ümmetinin İslâm dini sınır(lar)ını gözetmesinin anlatılması.

در بیان حذر کردن انسان از قرب شاهان ویران¹⁰

14. Ulü'l-emir sözün farz oldı tutmaq¹¹ Ki sulţān oldı zıllu'llāh el-ħaĥ¹²
[S 51a]

15. Ğazāda beglere dā'im ħarīb ol Ķaç anlardan Őikār üzre ĝarīb ol
16. Bularuñ va'desine ħiĥ ĝüvenme Yele inanma ve Şuya Őayanma
17. Saña dèrem uyar ĝöñlüñ ĝözüñ aç Kimin toĥ öldürür bunlar kimin aç
18. Ŧama' bir yedi başlu ejdehadur Ŧama'kār iseñ uŐ nevbet sañadur¹³
19. Ne aç ĝörmişdür 'ālem içre ne toĥ¹⁴ Ŧama'kārın k'ola ĝöñli ĝözi toĥ
20. Şu kim bir ħamleden¹⁵ bay olmak ister Ķalur yoĥsul olur ebterden ebter

در بیان زاد اهل وحدت یعنی توشه قناعت¹⁶

21. Dileyen ĝavĝasız dā'im başını Ķanā'atle edegörsün işini
22. Ķabirse (?) kişiuñ başında tāci Ziyād olur revāc-ı iĥtiyāci
23. Ķanā'at erleri olanlar ey dost Demişlerdür hemān bir ħırĶa bir post
24. Varan baĥr-i Ķanā'at içre ĝarĶa Dedi pes 'ārife bir loĶma ħırĶa

در بیان اجتناب کردن اخوان از شر اشرا و دشمنان¹⁷

25. Eger biñ dostuñ olsa ger ziyāde Bir olsa düşmen anı ĝör ziyāde
26. Atalardan meşeldür bu birāder Uyur Şu uyumaz düşmen demişler
27. 'Aceb müşkil-durur bi'llāh 'āŐiĥ Uyur ardınca olıcaĶ uyanıĶ

[İ 54b]

¹⁰ İnsanın yıkık (kederli) hükümdarların yakınlığından sakınmasının anlatılması hakkında.

¹¹ Bu mısradaki, "ulü'l-emr'e itaati emreden Şu mealdeki ayete telmih olunduĝu söylenebiler: "Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de" (*Kur'ân*, Nisâ, 4/59).

¹² "Sultana sövmeyin; çünkü o yeryüzünde Allah'ın gölgesidir" (*Kuzâ'i*, II/79: 922). (Hadis âlimleri, bu hadisin zayıf olduĝunu bildirirler).

¹³ S'de bu mısra yok.

¹⁴ S'de bu mısra yok.

¹⁵ ħamleden İ: cümleden S.

¹⁶ Allah'ın birliğine inanan(veya kendi köşesinde yalnız yaşayan)ların azığı, yani ölmeyecek kadar yiyeceğinin anlatılması hakkında.

¹⁷ Kardeşlerin (samimi dostların) kötülük eden azılların ve düşmanların şerrinden kaçınmasının anlatılması.

28. İşt ey nev-civān bir pend-i rūşen Eyi şanmaz kişiye karşı düşmen
 29. Yayuñ yolda kirişin yaşmak olmaz Yılanuñ kıyruğunu başmak olmaz
 30. Eger terkin urursan bu cihānuñ Yüri baş başı üzre ejdehānuñ

¹⁸ در بیان صبر کردن کرام از مکاید منافقان عوام¹⁸

31. Temelluğ gösterene ey qarındaş Kabül ét sözümi gel olma yoldaş
 [S 51b]
 32. Ziyān eyler şaķın fırsat bulınca Olur it aķsađı āhū görünce
 33. Düşer bebr ü peleng āl ile kayda Göcen güç ile gelmez līke şayda
 34. İşin ucuñ bulicek évmeκ olmaz Yolın seyl-i revānuñ bükmeκ olmaz
 35. Bu söz toğrı haberdür ben de bildim Dēmiş kırık yılda öcün alan évdim
 36. Dēme oķçılık evvel uranuñdur İş evvel āhir epsem şuranuñdur
 37. Kimesneye ēdebilmezseñ eylük Dürüş yükletmeyesin bāri kemlik

¹⁹ در بیان زیارت کردن اقربا با قول مصطفی زرنی غیباً نزد حجبا¹⁹

38. Evine dostunuñ ey ‘ammu-zāde Sözüm şut varmagil hadden ziyāde
 39. Egerçi sen anı göre varursın Velī çok görünüp uşandırursın
 40. Varursañ bāri az var dost evine Seni görüp gözi göñli sevine
 41. Ne dadı var eyā kān-ı mürüvvet Nice yüzden göresin ekşi şuret
 42. Qalınca kışacıķ dostlıķdan el çek Olinca ince ve uzunca şur pek
 [İ 55a]
 43. Murāduñsa muhaşşal hürmet ‘izzet Ziyāretgāhuñ ét gāhī ziyāret

²⁰ در بیان کثرت نهی کلام در خواردن طعام²⁰

44. Velī dostuñ ta‘āmuñ her dem ey yār Yē düşmen gibi göñlüñ gözin uyar
 45. Qalup yaħşı yēmek ve’l-hāşılı beg Yaman qarın yiyüben çatlamak yeg
 46. Kemi olmaz ta‘āmuñ ey püser var Ne gelse öñüñe yē yērmē zinhār
 47. İki söz bir yēmekden çün geri qor Ta‘ām üzre yaraşmaz söz birez şur
 48. Buyurmuşdur bunu erlerle pīrlər Ta‘ām ērse kelāmu şöyle qorlar
 [S 52a]
 49. Gülüp oyna yi iç dostlarla her bār Hemān n’eylerseñ eyle étme bāzār

¹⁸ Değerli insanların, avam münafıklarının hilelerine karşı sabretmesinin anlatılması hakkında.

¹⁹ Yakınları, Hz. Muhammed Mustafa'nın "Beni seyrek ziyaret et ki, sevgi artsın" sözüne göre (ara-sıra) ziyaret etmenin anlatılması hakkında.

²⁰ Yemek yerken çok konuşmanın yasaklanmasının anlatılması hakkında.

در بیان نگاه داشتن حقّ هم جوار و دور رفتن از مردم دل آزار²¹

50. Güzel baş hem-civârũñ gözle haqqı Ki dەرler koñşı haqqı Tañrı haqqı
 51. Yemez koñşı koyunun kırt meşeldür Sen incitmeñ anı iñen güzeldür
 52. Yaman koñşı ile yüzüzden²² ey yār Binüp yügrüklere kaç tırma zinhār
 53. Yaman koñşılardıñ ey yār-ı cānı Yédinci eve deñlü var ziyānı
 54. El el üstüne olmağ hoş güzeldür Ev ev üstüne²³ olmaz bu meşeldür
 55. Şaқın zinhār deme havli boldur Kimesne koyma aña çalı tıldur
 56. Muhaqqıq olmaduğı iki hũ²⁴ bir Ki şıgmaz bir gılāfa iki şemşır

در بیان احتراز کردن از ارادل و از ابلهان و جاهلان باطل²⁵

[İ 55b]

57. Olur hayvān alacası taşından Bilinmez ādemũñ olur içinden
 58. Şaқın insān alasından hāzer kıl Bilürseñ qardaşuñdan da güzer kıl
 59. Yular tıtmasa hayvāna yaқışma Şapı olmayan insāna yapışma
 60. Şapıyla kulpı olmayan kişinuñ Neticesi ola mı cünbişinuñ
 61. Kime evvel deseñ ‘izzetle hācī Çıkar anuñ da kołtığında haçı
 62. Kime eylüge sa’y etdüñse cāndan Yamanlıklar görürsin şoñ uc’andan

إتقی شرّ من أحسنّت إليه²⁶

63. Atalar sözidür bu ne kaçarsın Büyüt qarğayı gözüñi çıkarısın
 64. Cihānda giyeyim mi dībāyı diye Aña kim Hācı Bektaş oñma diye
 [S 52b]

²¹ Komşu hakkını gözetme ve kalp kırıcı adamdan uzak durmanın anlatılması hakkında.

²² yüzüzden İ: yüzüzün S.

²³ üstüne S: üstine İ.

²⁴ Bu kelime, iki nüshada da “hũ” şeklindedir. Fakat biz anılan kelimedeki müstensih yanlışı bulunduğu, onun “çü” veya “hũ” olması gerektiği düşüncesindeyiz.

²⁵ Rezillerden, boş ve cahil ahmaklardan sakınmanın anlatılması hakkında.

²⁶ “İyilik ettiğin kişinin şerrinden sakın!” (Bu söz, hadis değil, Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi bazı İslâm büyüklerinden nakledilmiş vecizelere benzeyen bir cümledir. Ayrıca bütün insanları içine alacak kadar mutlak manada olmayıp alçak kimseler hakkında söylenmiştir. Daha fazla bilgi için bk. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, 1997: I/ 44).

در بیان نوازدن ضیف رحمن و اکرام کردن آن از دل و جان²⁷

65. Gelürse nāgehān Tañrı konuğı	Yüzinde var ise gider ʔonuđı
66. Gülüp ʔoyla anı dürlü keremle	Ki gelenler gelür demle ʔademle
67. Öñine eyle fikrũñ erdiginden	Unutma mǎ-ħazar Ĥaħ verdiginden
68. Şaħın zinhār ʔonuklıđdan bıñınma ²⁸	Neñ eksile sanur ver şaħınma ²⁹
69. Velāyetdür velāyetdür muħaħkaħ	Yalıncaħ giydürüp açı ʔoyurmak
70. Ne buyurdı gör ol ĤaħĤ’uñ Ĥabibi	Görüben gözleñüz dǎ’im Ĥaribi
71. Kılām dersen eger a’ mǎl-i aħsen	ʔoyur açı geyür yalıncağı sen
[İ 56a]	
72. Söz açā acıdır ey ʔalib-i Ĥaħ	Ecelli söyleşür aç ile ancaħ
73. Deve depmiş meger bir aç civānı	Der oħ acından etmek şanur anı
74. ʔoyurup geydiren yalıñla acı	Bulur ger bunda ger anda revācı

در بیان منع کردن انعام از نا محل که کاه و بی کاه آمد و کند با تو جدل³⁰

75. ‘Aṭā étmez maħalsüz ol ki erdür	Ĥudurmuşdan dadanmış beş beterdür
76. Ĥışa günde seni ʔoħuz ʔolanur	Ne iħsān ʔayısı cānuñ uşanur
77. Şalu at ʔolaya bağlu dersen ger	Ĥomaz uyar ulaşur ditrer ağlar

در بیان نوازدن مردم مظلوم و احتراز از غرور مذموم³¹

78. Esirge maźlũmı incitme anı	Ki zarfına eder sirke ziyānı
79. Bilürsin ‘aħıbet dünyā fenādur	Ĥamu ikbāli bunuñ lā-beĤādur ³²
80. Cihānuñ şim[i] sem dīnārıdır nār	Hemān bir mañşübedür mañşıb ey yār
[S 53a]	
81. Külāhıdır helāk ü devleti let	Ĥınāsı hep ‘anā ve miħri miħnet
82. Olam dersen eger gün gibi mümtāz	Yüzüñi alma yerden ey ser-firāz
83. Kişi kendüsini a’lāda ʔutmaħ	Şuñā beñzer ki kendin kendi şatmaħ
84. Seni eller şatuban eller ögsün	Dilerse kimi dögsün kimi sögsün
85. Kimesne kimseyi döğmez ü söğmez	Özin döger söger ammā ki bilmez
86. Kişi bir ĝayrıya ursa tapanca	Ėrer bir ĝayrıdan aña şikence

²⁷ Allah’ın misafirini ağırlama ve onlara can ü gönülden ikramda bulunmanın anlatılması hakkında.

²⁸ bıñınma İ: bañınma S.

²⁹ Bu mısradā vezin aksamaktadır.

³⁰ Vakitli-vakitsiz gelip seninle tartışan kimselere yersiz iyilik etmekten sakınmanın anlatılması hakkında.

³¹ Mazlum adama iyilik etmek ve yerilmiş gururdan sakınmanın anlatılması hakkında.

³² “İkbāl” kelimesinin Arap harfleriyle yazılışı, tersinden “lā-bekā” şeklinde okunur. Böylece ikbalin, yani baht açıklığının devamlı olmadığı belirtilir.

[İ 56b]

87. Sözüüm tüt kimse âhın alma ey zât Bunuñ bir nâmıdur deyr-i mükâfât
 88. Beşerdür eksük olmaz kul hañası Anı mañv eyler el-ħakķ Ĥaķ rızası
 89. Şoñun yād eyle dehr-i bî-şebātuñ Ayağın kesme bir kez sürçen atuñ
 90. Gözüñ aç elde iken vaķt-i fırsat 'İnâyet eyle isterseñ hidâyet

Hikâye-i Bî-şikâye

91. Meger bir muñtesib bir serhoşı mest Tuñup eyler dil-i vîrânın şikest
 92. Dêr ol serhoş baña ey muñtesib sen Ĥarâm içdüñ diyü zecr êtme iñen
 93. Senüñ hep yiyüp içdigüñ Ĥarâmdan Nedür farķuñ senüñ pes şimdi benden
 94. Kişiyi her Ĥarâm êtseydi serhoş Olurduñ tâ kıyâmet sen de bî-hüş³³
 95. Şoñı miñnet olan ef'âli terk êt Tevekkül kuşağın bêline berk êt
 96. Êden bulur bu bir eski meşeldür Ölür hem iñleyen Ĥarb-ı meşeldür
 97. Süzersün iti zâhid öldürürsen Seni de güldürürler güldürürsen
 98. Yazılандur gelen gerçi ki serde Yüce³⁴ himmet gerekdür lîke erde

[S 53b]

99. Deminde Ĥaķ bu kim 'ayn-ı 'ağadur Nazar pîrlerden 'ayn-ı kîmyâdur
 100. Şaķın şıfrü'l-yed olsan çekme zaħmet Naşîbüñ³⁵ saña 'aşıķdur ne minnet
 101. Naşîbin kimsenüñ hîç kimse almaz Yapı daşı yapudan gerü kalmaz
 102. Naşîbüñ isteyüp ammâ Ĥudâ'dan Ĥapudan Ĥovsalar düşgil bacadan

[İ 57a]

103. Şaķın kim dūr olayım dême gözden Ki gözden dūr olan çıkar göñülden
 104. Bu cünbiş kendüyi bilen işidür Unutdurmaz³⁶ özün her kim kişidür
 105. Göñülden sevmesen ibn filâni Göz ucuyla selâm vêr güldür anı
 106. Severler seveni Ĥavr-ı ezeldür Düşen gözden çıkar dilden meşeldür

³⁷ آن یکانة روزکار و چشم چراغ ابرار یعنی محمد خواجه عطار قدس سره فی فرماید

³³ Bu mısralar, "Eğer işlenen her günah insanı şarap gibi sarhoş etseydi, o zaman (kimin sarhoş) kimin ayık olduğu anlaşılırdı" manasındaki Farsça beyti hatırlatıyor. Ömer Hayyâm'a (ö. 526/ 1132?) isnad edilen rubailer arasında (Kırca 2015: 60) şu manada bir rubai de vardır: "Benim adım sarhoşa çıkmışsa, halk beni neden kınar, anlamadım. Her haram içki gibi sarhoş etseydi, dünyada tek bir ayık bulamazdın!.." Sarhoşun muhtesibe verdiği cevap, bazı rubailerinde içki içmeyi telkin ettiği görülen Hayyâm'ın bu nüktelerini andırıyor.

³⁴ Yüce S: yüca İ.

³⁵ Naşîbüñ İ: Naşîbin S.

³⁶ Unutdurmaz İ: utandurmaz S.

³⁷ Zamanın biricik ferdi ve iyilerin gözünün ışığı, yani Muhammed Hoca Attâr (sırrı mukaddes olsun) buyurdu ki:

107. Ey Cemālī dēr kelāmında Hūdā ³⁸ کاهلی و جاهلی سختی بود چار چیز آثار بدبختی بود
لئیس لیلانسان إلا ما سعی ³⁹

108. Cihānda kāhilūñ yıldızı yoḡdur Gelemez el gözine yüzi yoḡdur ⁴⁰
در بیان صفت اهل کسلان و ترک آن فرض است مردم را از جان

109. Değişmiş cehdi heyhāta ol ebter Hemān mişl-i hācerdür bunlar ekşer
110. Êdem dërseñ eger dermān derde N'edersin 'arı ḡayret gerek erde
111. Kesel bizden-durur ey yār el-ḡaḡ Taleb kıl vërme benden dèdi çün Hāḡ⁴¹
112. Varanlar un ögidür āsiyāba Arar nevbet düşer kāhil 'itāba

⁴² در بیان دقت اعمال صالحه و اهمال کردن از افعال طالحه

113. Ulu kişiler olur issi yüzlü Utanmaḡı gider ol ḡoḡrı sözlü
[S 54a]

114. Meşeldür utanandan utanur ḡaḡḡ Ḥayāsız olur 'ālemde olan 'ulḡ (?)

115. Ḥayādur rızḡa bir ma'nide māni⁴³ Ḥayādur eyleyen insāni ḡāni'
[İ 57b]

116. Utanan yaḡa etmegin banamaz İşinüñ aşlını bilen utanmaz

117. Ḥuşūşā 'aşḡ içinde 'ār olmaz Ṭariḡ-ı 'aşḡa 'ār ile varılmaz

118. Utanmaḡ iş bitürmez hīç ananuñ Ki oḡlu kızını olmaz utananuñ

119. Pes 'arż-ı ḡāle himmetsiz erılmaz Hem oḡlan aḡlamasa sūt vèrilmez

120. Ḳımıldamaz çöp ol dem ki yel esmez Ki bir ḡarbeyle ḡāhī balṡa kesmez

121. Meşel çoḡdur burada gerçi şāhum Alan bir kıldan alur pādışāhum

³⁸ "Dört şey bedbahtlık eseridir: Cahillik, tembellik bunlar zordur." (Feridüddin-i Attar 1985: 16). Şair, burada Attâr'a göre bedbahtlık alâmeti olan dört şeyden ikisini saymış; diğeri ikisini nakletmemiştir. Talihsizlik eseri öteki iki şey, kimsesizlik ve bayağılıktır: "Hele bîkeslik (kimsesizlik), nâkeslik (bayağılık) bütün bu dört alâmet kötü talihin belirtileridir." (Feridüddin-i Attar 1985: 16).

³⁹ "İnsan için ancak çalıştığı vardır." (Kur'an, Necm, 53/39). Ayrıca bu beyitte vezin farklıdır.

⁴⁰ Tembellerin sıfatı ve onu gönülden terk etmenin insan için dince pek gerekli bir emir olduğunun anlatılması hakkında.

⁴¹ Burada "...Bana dua edince dua edenin duasına cevap veririm..." (Kur'an, Bakara, 2/186), "Bana dua edin, duanıza cevap vereyim" (Kur'an, Mü'min, 40/60) mealindeki ayetlere işaret edildiği söylenebilir.

⁴² İyi işlere dikkat etmenin ve kötü ameller işlememenin anlatılması hakkında.

⁴³ "Hayâ rızka mani olur" (Sâḡānî bu rivayetin mevzu olduğunu söylemiştir. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, 1997: I/ 442).

122. Velî bu sırrı dağı eyle ma'lûm K'olur ihmâle mevcûd ma'dûm
123. Şinanmışdur bu söz kerrât merrât Ki boş torba ile kimse tutmaz at

در بیان کوش کردن پند بزرگان و تمام رعایت نمودن در حق پیران⁴⁴

124. Ulular sözine pek tut kulağıñ Dilersen sen de yücelsin turağıñ
125. Ulular pendin işitmeyen ey yâr Uluyu qalır it gibi olur h'âr
126. Dem-â-dem himmet esbine süvâr ol Ulular pendin al şâhib-şikâr ol
127. Naşîhat diñlemek insâna âsân Hüner anı qabûl êtmekdür ey cân
128. Ögüt semm-i helâhildür yamana Olur tiryâk-i iksîr nîk olana
129. Yoluñda hâk olursa dağı zinhâr Başup geçme uluyı yüri var
130. Ulularla özüñ bir tütmağil hem Bilüp haddüñi qadrüñ gözle muhkem

⁴⁵ طلب الادب خیر من طلب الذهب

[İ 58a, S 54b]

اول کل کلزار اسرار و سر بوستان اطوار یعنی صاحب بحر الافکار⁴⁶ می کوید که⁴⁷

131. ⁴⁸ ادب تاجیست از نور الهی بنه بر سر برو هر جا که خواهی⁴⁸

در بیان دانستن حدّ خود انسان در هر جای و در هر مکان⁴⁹

132. Eger dêrseñ behişt olsun durağıñ Kilîmüne göre uzat ayağıñ
133. Ebedden taşra olma imdi ey cân Ebeddür çünki bir ma'nide îmân
134. Baş urmaq ulusuz işe cedeldür Ki biñ işci ve bir başcı meşeldür
135. Qarışma ol işe kim qumsusu çok Ne aşşı işciden çün baş eri yok
136. Ne deñlü olsa âdem zâr u muhtâc Olur qalmaz velî açiq boğaz aç
137. Oq atmaz yag kiriş olmasa yoldaş Qarâr êtmez ayaq olmayıcaq baş

⁴⁴ Büyüklerin öğüdünü dinlemek ve yaşlıların hakkını tam gözetme(onlara saygı gösterme)nin anlatılması hakkında.

⁴⁵ "Edep istemek, altın istemekten hayırlıdır." Bu cümle, Hz. Ali'ye ait 280 civarında Arapça sözü elifba sırasına göre ihtiva eden *Nesrî'l-leâli* adlı derlemede yer alır. (Ceyhan 2006: 499).

⁴⁶ S صاحب الافکار: صاحب بحر الافکار

⁴⁷ O sırlar gül bahçesinin gülü ve tavırlar bostanının başı, yani fikirler (denizinin) sahibi dedi ki:

⁴⁸ Bu Farsça beyit, dilimize şöyle çevrilmiştir: "Edeb bir tâc imiş nûr-ı Hudâdan/ Giy o tâci emîn ol her belâdan" (Edep, Allah'ın nurundan bir taçmış... O tacı giy, her belâdan emin ol!)

⁴⁹ İnsanın her yerde kendi haddini bilmesinin anlatılması hakkında.

50 در بیان سیرت بعض خود بین و بد آیین

138. Meger bir efkarı bir dāl fırka Döğerler çarnına dër vay arka
 139. Haķıķat bende olmak yeg uluya Efendi olmadan degme delüye
 140. Ulu başmağı yeriñe birāder Başı devletsüzüñ varmaz muķarrer
 141. Kılur işlāh ile devletlüler kār Ėder bī-devlet ifsādını tekrār
 142. Tüyün qor bed-ħuyunu qomaz atlar Olur at ħuyly ekşer er yigitler
 143. Qomaz bed cānu çıķsa bu oyunu Ölür ya qudurur qomaz ħuyunu

51 در بیان کردن مشورت هر بار با ارباب فطنت

[İ 58b]

144. Düşe ger başuñna bir kār-ı müşkil Anı bir ħurde-dānla meşveret kıl
 145. Eger hiç kimsene bulmazsañ ‘ākıl Çıķar destāruñ ile meşveret kıl
 [S 55a]
 146. Yaluñuz eyleme bir kāra āğāz Ki cānā yaluñuz elde üñ olmaz
 147. Yaluñuzluk şifāt-ı Haķdur ey yār Kimesne yapmadı bir taşla dīvār
 148. Qo ta‘cili işinde eyle te‘hīr Demişlerdür ki nişfü ‘l-‘ayş tedbir
 149. Demiş evvel şoñın öñ bilen işler Dağı biñ kez danış bir iş demişler
 150. Dürüş ħayr işe te‘hīr ėtme zinhār Velī şerr işe ta‘cıl ėtme ey yār

52 منع تجاوز کردن از حدّ انسانیت در هر احوال و هر صورت

151. Şaķın el vërse furşat olma mağrūr Zevālidür qanatlınsa hemān mūr
 152. Ne deñlü yüce olsa tağlar anı Ayaķlayup geçer çigner yol anı
 153. Kişiyē ħaddini bilmek sezādur Gerek şāh ü gerek mīr ü gedādur

53 در بیان نو صفت تواضع مردان که مهتر آند و اهل عرفان

154. Tevāzu‘ her zamān insān işidür Tekebbürlik belī şeyţān işidür
 155. Kimesne ehl-i ħulķa iti bakmaz Kimesne yerde yatan yüzi başmaz
 156. Sa‘ādetdür kişiyē nīk ħulķı Qul eyler ħulķ ile kendüye ħalkı

⁵⁰ Bazı kendini beğenmiş ve kötü âdetli kimselerin hâlinin anlatılması hakkında.

⁵¹ Anlayışlı ve zeki kimselerle her zaman istişare etmenin anlatılması hakkında.

⁵² منع تجاوز کردن از حدّ انسانیت .

İ: S’de yok. (Her hâlükârda) insanlık sınırını aşmaktan sakındırmak

⁵³ در بیان نو صفات تواضع مردان

İ: S’de yok. İnsanların alçak gönüllü oluşu (nun büyüklerin ve irfan sahiplerinin sıfatı olduğu) nun anlatılması hakkında.

157. Güler yüzlü olanuñ sözleri hem Olur tatlu kamu ey şâh-ı 'âlem
 158. 'Abüsü'l-vechüñ olur sözi acı Dağı bir millet içre yok revâci
 [İ 59a]
159. Eger 'izzet dilerseñ hürmet eyle Kûl olmaz kimse kulum demek ile
 160. Yaparlar arkayı kim depemezler Öperler şol eli kim kesimezler
 161. Elüñde hürmetin qanda varırsañ Gerek oturur ger örütürürsañ
 162. Mağall ile olur hürmet de el-ğax Düz olmaz elde zîrâ penc parmaq
 [S 55b]
163. Eger her şekl-i insân olsa insân Olurdı Aħmed ü Bû Cehl yeksân
 164. Ulu düşkine 'izzet eyle ey yâr Ĥadîşinde buyurdı buñu Muħtâr⁵⁴
 165. Ne deñlü lâğar olsa puħte etler Anı elbette etmek üzre qorlar

در بیان صفت ظالم طامع که آن بود ضدّ مردان قانع⁵⁵

ان چراغ شرع و ملت و شمع دین و دولت مفتی اسرار خدا یعنی مولانا کدس سرّه فی فرماید در مثنوی که

- 166.⁵⁶ ط صدف قانع نشد پر در نشد کوزه چشم حریصان پر نشد
 167. Tama' qapusını açduñ urup lâf Qanâ'at bâbına sed yapıdun inşâf
 168. Faķire el yokup geçdiñ kamudan Od alup qanda yaqarsın tamudan
 169. Taş ile qoz elüñ demiş tütalım Revâ mı diye eller saña zâlim
 170. 'Aceb âħir deminde n'ola hâlüñ Bir ismi Müntakımdür Zü'l-celâlüñ
 171. Kala mı etdüğüñ şanduñ yanuña Qalursa saña qalmaz oğlanuña
⁵⁷ احتراز از طمع که کار انسان نیست و اجتناب از کوشیدن بد کویان که کار مردان نیست
 [İ 59b]
172. Atalardan meşel qalmış durur bu Tama' olmasa olmaz idi tamu
 173. Yarar taş baş evvelden ne minnet Tama' taşı yararmış özge ĥikmet
 174. Şaķın el sözine uyma ökeñ yut Ki derler göcene kaç taziya tüt

⁵⁴ Bu beyitte, şu mealdeki hadîse işaret edildiği söylenebilir: "Üç çeşit insana acıyın: Bir muhitin fakir düşmüş zenginine, zelil olmuş azîze ve ahmakların ve cahillerin oyuncağı olmuş âlime." (Kuzâi 1999: 149).

⁵⁵ Kanaatkâr insanların zıddı olan zalim açgözlünün sıfatının anlatılması hakkında.

⁵⁶ İslâm şeriat ve dininin meşalesi, din ve devletin ışığı, İlahî sırların müftüsü, yani Mevlânâ (sırrı mukaddes olsun) *Mesnevî'*de buyurdu ki: "Harislerin göz testileri dolmadı gitti; sedef, elde ettiğini yeter bulmadıkça inciyle dolmadı." (Mevlâna Celâleddîn-i Rumî 1989: I/44).

⁵⁷ İnsanlığın kârı olmayan açgözlülüğten sakınmak ve (değerli) insanların işi olmayan kötü sözlü kimseleri dinlemekten kaçınmak.

175. Çekişdürür⁵⁸ atayı körpesiyle Talaşdırurlar atı arpasiyle
 176. Êden ğıybetle bühtân ü mesāvī Yanında nîk ü bed olur müsāvī
 177. Buları görmemek ey mäh-ṭal'at Sa'âdetdür sa'âdetdür sa'âdet
 [S 56a] Mıṣrâ '
 Kâmil olan cümle[yi] kâmil bilür⁵⁹ و با لعكس این جهانست⁶⁰
 178. 'Aceb sırdur niceler buña érmez K'olan egri cihânda toĝrı görmez
 179. Kaçan bir zen kıla aĥvâl-i fâhiş Şanur cümle cihânda vardur ol iş
 180. Muḳarrerdür muḳarrer ḳavl-i ebrâr Görinür ṭaşra cām içre ne kim var
 كما قال لون الماء لون أناته⁶¹
 181. Kezâlik âyinedür âdemî-zâd Êderler remz ile birbirin irşâd
 182. Nidâ êtseñ eger bir ṭaĝa ey yâr Şadâ verüp anı dër saña tekrar
 صفت ترغيب سخا كه آن شد كار مردان خدا⁶²
 183. Seĥâ ḳıl çün seĥâdur kârı merdüñ Ki birdür ḥarcı nâkesle cömerdüñ
 184. Seĥâ ḳıl çünki ebvâb-ı Na'îmi Saĥî açar gider reyb-i saĥîmi
 185. Seĥâ ḳıl çün Ḥalîlu'llâh saĥîdür Diyemez kimse aña düzaĥîdür
 [İ 60a]
 186. Dêdiler zâhidindense baĥîlüñ 'Acebdür fâsıķı yegdür saĥînüñ⁶³
 187. Koyanlar bu yolu böyle dêmişler Ki ḳurt yanınca doyar nice ḳuşlar
 188. Yê yêdür kim bu bir ṭavr-ı güzeldür Göregelen süregider meşeldür
 189. 'Azîm êt himmetüñi ehl-i derde Ulu himmet gerek zîrâ ki erde
 190. Dürişüp ber-murâd êt nâ-murâdı Gelen gider cihânda ḳalur adı
 191. Düşer mi şânuna ey âdemî-zâd Ḳomayasın cihânda bir eyü ad
 192. Yêtişür büy-ı gül çün ilden ile Êrer er büy[ı] yetmiş iki dile

⁵⁸ Bu kelime, iki nüshada da "Çekişdirürler" şeklindedir. Vezin aksaklığını gidermek için çokluk ekini yazmadık.

⁵⁹ Bu mısra, 15. asır Osmanlı şairlerinden Süleyman Çelebi'nin H. 812/ M. 1409-1410 yılında Bursa'da yazdığı ve "Vesîletü'n-necât" (Kurtuluş Vesilesi) adını verdiği mevlisinde yer alır. (Süleyman Çelebi 1990: 10).

⁶⁰ Bu dünyada tam aksidir. (Ham veya cahil olanlar da herkesi kendileri gibi sanırlar).

⁶¹ "Suyun rengi, kabının rengidir."

⁶² Allah adamlarının işi olan cömertlik sıfatına teşvik.

⁶³ "Cimri, zahid de olsa Cennete girmez; cömert günahkâr da olsa Cehenneme girmez" (Hadis âlimleri, bu cümlemin aslının bulunmadığını ifade etmişlerdir. İsmâil b. Muhammed Aclûnî 1418/1997, I: 332).

ترغیب اقرار علی سائر الاطوار با قول مختار علیه الصلوات الغفار الاقرار من الایمان⁶⁴

[S 56b]

193. Bu dağı bir rivâyetdür Enes'den Yularından devâb insân nefesden⁶⁵
 194. Gedâya nescecik ikrâr ederseñ Uzatma vèr hemân sözüñ güderseñ
 195. Ger istikrâz ede muhtâc-ı fânî Şağın n'eylerseñ eyle güldür anı
 Hikâye-i Pür-şikâye
 196. Meger ibrâm édüp yoğluya dèrler Gel al bir aqçaya bir deve dèrler
 197. Dèmiş cân otı midur yoğsa ey yâr Bizüm qapuya şıgmaز böyle bâzâr
 198. Ğanîsün etme bizi yalıñ ve ac Dağı kılma tapuñdan ğayra muhtâc

ترغیب نیک کردن مطلق بلا عوض و لا غرض در راه حق⁶⁶

199. Şağın kendüñi ğayrıya yük etme Ki ya'nî nesne umup eylük etme
 [İ 60b]
 200. Eger eylüge eylük olsa el-ħağ Cihânda öküze olmazdı bıçağ
 201. Kıl eylük şuya at çekme gümânı Balığ bilmezse bilür Ğâlik anı
 202. Zamânında kıl eylügen edicek K'olur herse ucuz öyle geçicek
 203. Bu günki beyza yegdür düne tekrâr Yarın bişüp gelen tavuğdan ey yâr
 204. Yènüp içülmedük ne qaldı âyâ Sebebdür şefkat arturmağa loğma
 205. Erüñ er qursağında ey birâder Meşeldür loğması qalmaz mukarrer

در بیان نه کردن از سرکش و گذاشتن از طبع آتش⁶⁷

206. Yağınlık kıl iraklık etmeye el Eli el yur yüzi yur hem iki el
 207. Cihândur bunda çok yüzden olur iş Meşeldür başdan alış oğlı veriş
 208. İñende ser-keş olma bu felekdür Ki âdem âdeme ğahî gerekdür
 [S 57a]
 209. Fağire ağıniyâ gerçi ki gelmez Qayıрма buñdan er buñar boğulmaz
 210. Naşîbüñ añlanan yüzde biridür Cihânda altun aqça el kiridür
 211. Şağın ğam çekmegil el farlığına Ne gelse şükr et anuñ varlığına
 212. Bu günün yarını var çekme sen ğam Kezâlik yarınıñ issi var âdem

⁶⁴ Günahları affeden Allah'ın selâmı üzerine olsun, Hz. Peygamber'in "İkrar iman-dandır" sözüne göre diğèr davranışları kabule teşvik.

⁶⁵ Burada "İman kalp ile tasdik, dil ile ifade ve azalarla amel etmektir" (*İbn Mâce*, "Mukaddime", 9) mealindeki -mevzû, yani uydurma olduğı söylenmiş- hadise işaret edildiğini sanıyoruz. Çünkü şairin faydalandığı Güvâhî *Pend-nâme*'sinde "Hayvan yularından, insan ikrarından (tutulur)" atasözünü ihtiva eden beyitten önce "El-ikrârü bi'l-îmân" (bi'l-lisân?) sözü yer almaktadır. (Güvâhî 1990: 229).

⁶⁶ Allah yolunda niyetsiz ve karşılıksız, mutlak olarak iyilik etmeye teşvik.

⁶⁷ Dikbaşlılıktan sakındırma ve öfkeli huydan vazgeçmenin anlatılması hakkında.

213. Ne deñlü olsa kişi zār u muhtāc Açıķ boğazı almaz dñnyada ac
 214. abībe dēdi bunu azret-i aķ Zevāl irmez nařīb-i ‘abde mutlaķ
 215. Nařīb olan gelür gitse [de] yitmez ulunuñ rızķını aķ eksük ētmez
 [İ 61a]
 216. Yemez kimse nařībın kimse cānā Bir ētseñ ol ēder biñ kez temennā
 217. Ērüp şanmaduğı yerden abībi aşığında ıķar olan nařībı
 218. Kişi yoķlıķdan ētmez dā‘imā āh Görinürden görünmez oķdur ey māh
 219. Buñ er başında ey meh eksük olmaz Nitekim tađ başı şumansız olmaz
 220. Her işi ayra yormaklıķ güzeldür Oğuz yomundan oñar bu meşeldür
 221. İñende ēvme ey řāh-ı yegāne Ayaķ ayaķ ıķarlar nerdübāne

ترغیب صبر که کیمیای سعادت و نتیجه رحمت و قربت است⁶⁸

222. Dilā řabr ēt ērer aķ‘dan ‘ināyet Erüñ bařından olmaz dūr devlet
 223. Acıdur şabr ağacı gerçi cānā Olur elvē oruķ şabr ile ammā
 224. Birez řabr ēt gel olmağıl amānsız Bulur Tañrısın isteyen gümānsız
 225. Olur şabr ile ‘uryānlar mülebbes Yeşil yaprağ olur şabr ile atlas

ان مع العسر جو یسر از قفا راست بر ادا که کلا خدا

[S 57b]

226. arıлма cevri-i gerdūna gel ey yār Gecenüñ gündüzi önüñ řoñı var
 227. Ayaķdan başa varmadıķ iş olmaz Yoķuř olmaz kim anda iniş olmaz
 228. N’ola siħrinde Sāmır ayı řađsa Yerüñ maķbūlidür gökden ne yađsa
 229. Bu ma’nāyı bilürler ekşer ēller Günine göre gey kürki birāder
 230. Bir abdāla meger bir gün püserler Yine kılıç gibi kış geldi dērler
 [İ 61b]

231. Eyitmiř silkünüp ayıрмаñuz siz Ezelden ditremege durmuşuz biz

در بیان رضای حق و مدارا کردن با خلق⁶⁹

232. Yine bir ma’nā lāyiħ oldu cānā Egerçi rüşen olmuşdur filāna
 233. Bizi bir devre irgürdi zamāne Mūdārā vācib elbetde filāne
 234. Bu ĥod ‘ādet durur dñřme gümāna Zamān uymaz ise sen uy zamāna
 235. Dürüş ep dñřme kār-ı arħa zinhār Olur bařmaķçı başa gelen ey yār
 236. řaķın her nesneyi mi‘rāc ēdinme urı ağrıyı başa tāc ēdinme
 237. Derünunda urı endişe n’eyler Ki Tañrı birdür iş iki dēmiřler
 238. aķuñ feyzine goñölden azā vēr Ne kim gelse taħammül ıl rızā vēr

⁶⁸ Saadetin kimyası, (İlāhî) rahmet ve yakınlığın neticesi olan sabra teşvik.

⁶⁹ Allah’ın rızası ve halka güler yüz göstermenin anlatılması hakkında.

در بیان ترک بیهوده غمکینی □ و فراغت کردن از بد آیین⁷⁰

239. Kûl ol vaktin olur Hâllâka bende Ki dëdügi zühûr êtmeye tende⁷¹

240. Ğam-ı dünyâ degüldür saña maşsûr Kâra gün olur êllerle begüm sûr

241. Bu 'âlemde⁷² şafâ olmaz cefâsız Cihân içinde bal olmaz belâsız

242. Bu mezra'da eken biçer meşeldür Eger zişt ü eger kem bî-bedeldür.

[S 58a]

243. Gel imdi hâli hoş gör mâzi gitdi Bi-ğamdi'llâh ki hâl istiğbâle yëtdi⁷³

244. Sözüüm tuğ hurrem ol luğf êt ğamı ko Ki bir borç ödemez biñ dürlü kayğtu

245. Ne ğam sehviyle kişi yitse câhı Bulur şağ olsa ser câh ü külâhı

[İ 62a]

246. Cihânda var iken lafz-ı şekerhâ Nedür ceng eylemek êllerle âyâ

247. Dëme ger merd iseñ bir şağşa zinhâr 'Azîzüm gözüñ üstünde kaşuñ var

در بیان ترک عداوت که سبب قربت و محبت است⁷⁴

248. Bunu cân gûşuña gel gûş-vâr êt Hâdiş-i Muştafâ'dur üstüvâr êt

249. Şağın üstür mişâli tûtmagil kîn Ki bir kalbe şığışmaz kîn ile dîn⁷⁵

250. Dağı her ne ki şanursañ başuña Anı şağıl eşüñe yoldaşuña

251. Kimesneye kezâlik kıuyı kâzsañ Büyüke kâz çıkâsın tîz düşerseñ⁷⁶

⁷⁰ در بیان ترک بیهوده غمکینی

İ: S'de yok. Boşuna üzülmeyi bırakmanın (ve kötü âdetli oluştan vazgeçmenin) anlatılması hakkında.

⁷¹ Bu beyitte, Hz. Ali'ye nisbet edilen şu söze işaret edildiği söylenebilir: "Rabbimi, isteklerimin olmamasıyla bildim."

⁷² 'âlemde S: 'âlemdir İ.

⁷³ Bu mısradaki vezin aksıyor. ("istiğbâle" yerine aynı manadaki "âtiye" kelimesi getirilirse, aksaklık giderilmiş olur).

⁷⁴ Düşmanlığı bırakmanın yakınlık ve dostluğa vesile olacağını anlatılması hakkında.

⁷⁵ Şairin işaret ettiği hadiste "kîn" yerine "hased" kelimesi kullanılmıştır: "İnsanın kalbinde imanla haset bir arada bulunmaz." (*Nesâî*, "Cihâd", 8).

⁷⁶ Bu beyitteki atasözü, hadis olarak da rivayet edilen, fakat aslı bulunamayan şu manadaki cümleye uygun görünmektedir: "Kim kardeşi için bir kuyuyu kazarsa, çok geçmez, Allah onu o kuyuya düşürür." (Bu rivayet hk. fazla bilgi için bk. İsmâil b. Muhammed Aclûnî 1418/1997: II, 321-322). *Eski Ahid'in Süleyman'ın Meselleri* ve *Vaiz bölümünde* de bu manada cümleler vardır: "Çukuru kazan içine düşer; Ve taş, yuvarlıyanın üzerine döner" (Süleyman'ın Meselleri, 26/27), "Çukuru kazan, içine düşer..." (Vaiz, 10/8).

252. Saña seng atana sen etmek at hem Êdene etmek olmaz cân-ı ‘âlem⁷⁷
 253. Dürüş kendün cihânda ehl-i hâl et alursa kimsede hakuñ helâl et
 254. Muadderdür biriñe on Hudâ’dan⁷⁸ Êrişür hem şefâ’at Muştafa’dan
 255. Er erden almaz ‘âlemde el elden alır mı nice şanduñ dil ya dilden
 256. Dilün tüt var ise řab’-ı selîmün ıarduñ bil bunu şudan kilîmün
 257. Ve ger ol senden alur öcin ey yâr Meşeldür başsa ağır yeyni alkar
 258. Muarrer bir küpe küp dâsen ey cân Saña tûp dâr yoğ iken kendüde cân
 259. Var inşâf eyle şar şardan ala mı alan güş ile uyrudur ola mı

⁷⁹ در بیان فراغت کردن از هر کار و اندیشه کردن در کلام تکرار

[S 58b]

260. Tevâzu’ bûyını umma şavaşdan Meşeldür bu ki hürmet iki başdan

[İ 62b]

261. Eger yabânda ve eger elinde Kişinün hürmeti kendi elinde
 262. Muarrer uranı urırlar ey yâr Duranuñ deve deñlü aşsısı var
 263. Dögenler kendüni döger muaa Olur söz ile mülzem olan el-a
 264. Saña kim dâr eyi řo yatlu söyle Yiyüp tatlu y dâ’im tatlu söyle
 265. anı buğday dilün yoğ ise nânuñ ü aşsuñ yoğ ne vechi var ziyânuñ
 266. Dilerseñ saña ğam olmaya târî Pişür söyle sözüñ bul i’ tibârî
 267. Dilerseñ řayr ile yâd ola nâmuñ Hiredmendânla olsun kelâmuñ
 268. Te’emmül eylemek yegdür hezârân Söyleyüp olmadan şoñra peşîmân⁸⁰

⁸¹ در بیان منع کردن از پر کوی و تفکر نمودن در هر گفت و کوی

269. Söz ehli yanına sürnüp otur sen Ya bostancıya şarhün mü şatarsen
 270. Başında beyni olmayan kişiler Vaarı şîşesin şaşa çalarlar
 271. atı germ olma tüt sözüñ yayılma Şaın yâ hû şovuk geer açılma
 272. Sözüñ astârına bama yüzün gör Yüzine bama insânuñ sözin gör

⁷⁷ İki nüshada da bu beytin son kelimeleri “cân ü âlem” şeklindedir. Biz bunun müstensih yanlışı, doğrusunun okuyucuya iltifat mahiyetindeki “cân-ı âlem” (âlemin can gibi değerli varlığı) olduğunu fikrindeyiz.

⁷⁸ Bu mısradaki, yapılan bir iyiliğe Allah’ın on kat mükâfat vereceğini bildiren şu ayete işaret edildiği söylenebilir: “Kim (Allah’ın huzuruna) iyilikle gelirse, ona getirdiğinin on katı vardır. (...)” (*Kur’ân*, En’âm, 6/160).

⁷⁹ Her işten vazgeçme ve tekrar söylenen sözü düşünmenin anlatılması hakkında.

⁸⁰ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

⁸¹ Çok söz söylemekten sakındırma ve her dedi-koduyu düşünmenin anlatılması hakkında.

273. Bezin kıyın görür her kim bez ister Kız isterse anasına bakarlar
 274. Ağır düş yinilüp katı tufürme Kaba yellere gibi esüp şavurma
 275. Saña kim dâr ki sözün hâdden aşur Ki çok söz yine *Qur'ân'a* yaraşur
 276. ⁸² راحة الانسان في حفظ اللسان ای جمالی بنده آنم که کفت
 [İ 63a, S59a]
 277. Dilün yok üstüñ ģanı pes egilür Ve lîkin çok söyleyen çok yañulur
 278. Ne deñlü söze yüz bulsañ yayılma Meşeldür söz sözi açar açılma
 279. Bu yok mı sözüñ olup özüñe yâr Atılmış oğ gibi dönmeye tekrâr
⁸³ بلاء الانسان من اللسان
 280. Dilün hıfz eylegil pendüm tut ey yâr Belâ dilden olur insâna her bâr
 281. Dedi Şîr-i Hudâ kân-ı mürüvvet Dilün hıfz eyle ol 'âlemde rāhat⁸⁴
 282. Êrer bir kırtala bir tîr nāğāh Görür kendi yüñündendür êder āh
 283. Deme pes kendi düşen girye kılmaz Şöle ağlar ki gözde nûrı kılmaz

در بیان کفت کوی راست که هم موجب سعاده وهم بزم اراست⁸⁵

284. Buyurmuşlar bu pendî dahı böyle Ki var egri otur tek toğrı söyle
 285. Yalan söz gizli m'olur ehl-i hâle Bu rüşendür süñü şığmaz çuvala
 286. Yalan ile şu kim yüzün kıralar Ağarmaz ger anı yüz kez yuyalar
 287. Niçün toğrı söze yalan kıatarsın Elüñle kendüñi oda atarsın
 288. Kırtı şatma yüri baklañı ıslat Meşeldür aldugın kîle ile şat
 289. Kıyırma toğrı söz kıahrına âdem Toğuz şârdan sürerlerse yeme ģam
 290. Sözüñ toğrusı olur ģâyet acı Getürmez anı bu halkın mizacı
 291. Sen anı söylegil ey yâr-ı ģam-h'âr⁸⁶ Kim ol yola gidüpdür cümle ebrâr

[İ 63b]

⁸² "Ey Cemâlî, ben 'İnsanın rahatı dilini tutmaktadır' diyen kişinin bendesiyim."

⁸³ "İnsanın belâsı dilindedir." (Bu cümle, Hz. Ali'ye ait bazı veciz sözleri elifba sırasına göre ihtiva eden *Nesrî'l-leâlî* adlı derlemede yer alır. Ceyhan 2006: 484).

⁸⁴ Hz. Ali'nin 276. beyitte Arapçası anılan ve "İnsanın rahatı, dilini tutmaktadır" manasına gelen vecizesi kast ediliyor. Bu cümle, *Nesrî'l-leâlî* isimli derlemede سلامة الانسان في حفظ اللسان şeklinde yer alır. (Ceyhan 2006: 495).

⁸⁵ Doğru söz söylemenin hem saadete vesile, hem de meclisi süsleyici olduğunun anlatılması hakkında.

⁸⁶ Sen anı söyle gel ey yâr-ı ģam-h'âr S: Sen söylegil ey yâr-ı ģam-h'âr anı İ (Vezne uymaz).

⁸⁷ در بیان گفتن منع حاجت در هر جا جز از خوب صورت

292. Kılursañ kimseye ger ‘arz-ı hācet Güler yüzlü olursa kıl ikāmet
[S 59b]
293. Erüñ erlügi zāhir ʔuruşundan Meşeldür bellüdü gün ʔoğuşundan
294. Şular kim aşikāre türş rüdur Keremden ādemiyetden berüdü
295. Deme her şaḥşa söz ey rüḥ-ı şānī Güherdür söz şaḥın şındırma anı
296. İşidilmez yere söylense söz pes Döner şağdıc emegine sesi kes
297. Dese bir kimse saña hādımüm ben Su’āl étme aña kıızdan oğuldan
298. Keremsizden kerem gelmez muḥakḥak Kerem ehliüne ‘arz ét ḥālün el-ḥak

⁸⁸ در بیان گذشتن از عرض حاجت از خسیسان و ناکسان پر نکبت

299. Yüzün şuyın şaḥın zinhār ey yār ʔomaz bir ʔurdı yalıñ aç Settār
300. Yağußıla ʔavrulup nefsi-ı ḥasise Uyup ‘arz eyleme ḥālün ḥasise
301. Olursañ nice günler ey püser aç Şabür ol kimseye deme eliñ aç
302. Zamānı var birāder olma maḥzün Ki her emr oldı çün vaḥtine merhün
303. Bu ma’nāyı egerçi hep bilürler ʔoñuzdan kıl ʔoparmak aşşı dirler
304. Ve līkin gözedür erbāb-ı fıḥnat ʔolaş çalıyı étme ḥüke minnet
305. Bunu cān levḥine yazsın işiden Boğaz aşığa gerekdür kişiden
306. Eger dünyāyı ḥulḥuma ʔoyasın Dönüp bu kez demez Ḥak yarlığasın
[İ 64a]
307. Yüzün şuyın yere dökme dilir ol ʔanā’at taḥtına geçgil emir ol

⁸⁹ در بیان حقّ نانرا نگاه داشتن و از غیبت و نیمه دور گذشتن

308. Kimin nānuñ yeseñ medḥ eylegil pek ʔuz etmek bilmeyenden yegdür it tek
309. Ḥıyānetdür kişiyi ḡybet étmek Begüm diz üstüne yènmez ʔuz etmek
[S 60a]
310. ʔuz etmek bilmeyenün yā izine İner yāḥüd ʔurur iki gözine
311. ʔutanlar ‘illet ile bu cihānı Vürür miḥnetle āḥir ʔatlu cānı
312. Saña lāyık mıdur andan birāder Yanıñda ḥüb u zişt ola berāber
313. Tezekkürdür ḡaraż ey ādemī-zād Ki varın vèren olmaz dediler yād
314. Deñizden bilmeyen bir ʔatre ābı Ne fehm éde ḥaḥā ile şavābı

⁸⁷ İhtiyacı her yerde söylemekten sakındırma ve güzel yüzlüden istemenin anlatılması hakkında.

⁸⁸ Talihsizlik dolu cimri ve pintilere ihtiyaç arz etmekten vageçmenin anlatılması hakkında.

⁸⁹ [ʔuz-] etmek hakkını gözetmek, ḡybet etmek ve lâf taşmaktan uzak durmanın anlatılması hakkında.

315. Güneşden zerre ihsân bilmeyenden Vefâ umma cihânı vèrseñ andan
316. Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün Tevekkül kııl Hüdâ'ya ğayriden dön

Baħr-i Āħar

317. Eyleyen herkesi mesāvī dedem Demez ādem olan aña [bu] ādem
318. Cihân halkı degüldür çün müsāvī Dilüñ kes kimseyi etme mesāvī
319. Muķayyed olma merd ol düşmenüñle Görürseñ 'aybuñ örtgil dāmenüñle
320. Senüñ de nice lāğın söyler eller Kulağın ardına tut señ birāder
321. Sen el gözünde çüpa bakma ey cān Gözet kendi gözüñde var mı bālvān(?)⁹⁰

در بیان طعنه بز کوهستان بر کوسفند بیابان⁹¹

[İ 64b]

322. Keçi pend eyleyüp bir gün koyuna Demiş yā hū kaçan girseñ oyuna
323. Açılır kıyruğın kalkdıķca varuñ Utanmaz mısın āyā yok mı 'āruñ
324. Anuñ beş andan artuķ 'aybı her bār Tururken ğāhi açık eylemez 'ār
325. Cihānda az olur Hāķķ'a edebli Ki çömlek çömlege dēr kıara dipli
326. N'ola nīkānı bedler etse ğıybet Vay aña kim ede şeytān la'net
327. Periye dese ger bir kimse şeytān Demez bir kimse aña hīç insān
[S 60b]
328. Kezālik altuna mis dense ey cān Bulur mı kıadr-i zer anuñla noķşān
329. Kışı kimseyi öğmez kendin öğer Yéerse pes yine kendüyi yerer

در بیان انکه و کوی ذماما نراکوش داشتن شرط مردمی نیست که

سر جمله انان ادانی و ارادل عوام الناس و سفهای زمانست⁹²

330. Mürüvvet eyle tut bu sözi ma'zūr Gider dahı ki yüz yüzden utanur
331. Mesāvīye gel urma ğuş kıardaş İraq gider şaķın el atdığı taş
332. Uyup zemmāma incitme hāķiri Sözinüñ toğrı çıķmaz biñde biri
333. Saña her kim temelluķ ğöstere bol Şaman altına şular yüridür ol
334. Gözüñ aç el sözine uyma bir ān Kıalır bī-kes begüm her söze uyan
335. Bulup bir bön üşerler azdururlar Dönüp şoñra temāşacı olurlar

⁹⁰ "Kendi gözündeki merteği görmeyip başkasının gözündeki çöpü görmek" tabiriyle alākalı olarak şu mealde bir hadis vardır: "Şaşarım şu insanın hāline: Kaderden kaçır, oysa onun kucağına düşecektir. Kendi gözündeki merteği bırakır da kardeşinin gözündeki çöpü görür!" (Buhārī Muhammed b. İsmāil, 1974: II/ 239).

⁹¹ Dağ keçisinin kır koyununu kınamasının anlatılması hakkında.

⁹² Çok ayıplayıcı olanlar, alçaklar, reziller, cahil insanlar ve zamane sefihlerinin hepsinin sözüñü dinlemenin, adamlığın şartı olmadığının anlatılması hakkında.

336. Hemân şağ ol sen ey nūr-ı İllāhī Bulur kıandaysa kelle bir külāhu
[İ 65a]
337. Olan bī-zerk çeker mi ğuşşa başdan Ki erler çıkarur rızkını taşdan
338. Elin yufkalsa ğamgīn olma ey cān Ki şağlık gibi varlık bulmaz insān
339. Dilā şādān ol ey göz tolmagil yaş Eyü yavuz geçirür şağ olan baş

⁹³ در بیان عزلت ارادل و جاهل و الفت با کاملان و افاضل

340. İñende rağbet étme çok kelāma Kıarışmak istemezseñ hāşş u ‘āma
341. Sözüñ çokluğı hağ bu étme reybi Kıarardur seng-i hārā gibi kalbi
342. Şağın çep düşme ehl-i bezme şağ olNe yere erişürseñ göz kulağ ol
343. Şağın alçaqlara yār olma ey yār Tek ol ednā ile çift olma zinhār
[S 61a]
344. Eriş ebrāra ilhāk eyle özüñ Meh-i tībān gibi nūr ola yüzüñ
345. Kıara kıazan yanına varma tırma Kıararduñ sen de kıurbunda oturma
346. İşiñ şu gibi fikr eyler eyüler Eyü olmaz şu kim kemlerle yeler
347. Şağın nā-ehle mūnis olma ey yār Ki bilmez ‘ilm ile cehli o murdār

Kıışsa-i Pür-hişşe

348. Meger bir ayınuñ ayağına çüb Batup tağa düşer pür-derd ü āşüb
349. Olur şayyāda nāgāh ol ayı duş Baçup şayyāda yüzün yere kıor hoş
350. Görüp şayyād anuñ bu hāletini Varur yanına kıoyup āletini
351. Lisān-ı hālle eyder ki ey cān Hızır mısın ‘aceb sen yoħsa Loķmān
[İ 65b]
352. Görür pāyındaki zaħm almış anı Çeküp alur pes ol çüb-ı girānı
353. Düşer şayyāduñ ayağına ayı Kıanı ol serkeş olmış başı kıayı
354. Yapışur kıalkup andan dāmenine Çeküp āheste giderler inine
355. Birez şayyād ile anda oçurur Kıonuķlayup öñine bal getirür
356. Görür şayyād ayınuñ yok ziyānı Birez yaçur ki rāhat ede cānı
357. Varıcağ⁹⁴ h āba gör hikmet Hūdā’nuñ Kıonar çak yüzine bir sinek anuñ
358. Sinek şalup geçer kıarşuya ayı Sinek kıalkar yine özler orayı
359. Sinekle ol kıadar ayı eder ceng Alur destine āħir bir büyük seng
360. Sinek kıaşdıyla darb eyler o güm-rāh Sinekle bile izer başı nāgāh
361. Bu günedür hemişe kār-ı cāhil Kıamu a ‘māli fikri gibi bātil
[S 61b]

⁹³ Reziller ve cahil(ler)den uzak durmak, olgun ve faziletli kişilerle görüşmenin anlatılması hakkında.

⁹⁴ varıcağ S: varıcek İ

362. Éder her cins cinsi ile pervâz Küleñg ile küleñg ve kaç ile kaç⁹⁵
 363. Ķarîñ olma demürçilere zinhâr Ķıgılıcım lar yağar üstüñne nâçâr
 364. Olan Bû Cehl-i mel'ûñ ile yâr Cehennem gibi eyler yerini nâr
 365. Varan dükkân-ı 'aţţâra birâder Olur anuñ dil ü canı mu'aţţâr⁹⁶
 فحوای مقارن الشئى كالشئى⁹⁷
 366. Ħabîb-i Ekremüñ olan Ķarîni Güneş gibi ziya vërür cebîni
 367. Ħalîlu'llâha zayf olduñsa ger sen Olur saña cihânuñ nârı gülşen
 [İ 66a]
 368. Olan Nemrüd-ı murdâr ile hem-dâr Anı yağdı hemân pâpâs gibi nâr
 369. Boz atuñ yanına varduğca koyun Ya hüyünü tutar anuñ ya tüyün
 370. Alursañ 'ibret olursuñ haberdâr Alan bir kıldan alur dedî ebrâr
 371. Bunuñ her mışra'ı bir gül ţabağdur Ma'ânî 'andelîbine sebağdur
 العارف يكفى الاشارة⁹⁸
 Eşçâra bağ ki her varakı bir kitâbdur İdrâk[i] olmayana cihân bir varak degül⁹⁹

Ħâtime

372. Ħudâ'ya ħamd-i bî-ħadd şubh ile şâm Ki nazm-ı bî-nazîrüm buldı encâm
 373. Bu bir gülşen dürür yoğdur mişâli N'ola nâz ile 'arz êtse cemâlî¹⁰⁰
 374. Nazîri yoğ bunuñ bir bî-bedeldür Ki her bir beyti bir ħarb-ı meşeldür
 375. Leţâfetden degüldür ħaddi ħâlî Ki i'râb ü noğta ħaţţ u ħâlî
 376. N'ola yügrüklik êdüp olsa mevzûñ Ħaţ-ı şeb-dîzi yer yer oldı gül-gün¹⁰¹
 [S 62a]

⁹⁵ Bu beyit, şu Farsça beyti andırıyor: کبوتر با کبوتر باز با باز کند هم جنس باهم جنس پرواز

⁹⁶ 363 ve 365. beyitte şu manadaki hadisten faydalanıldığı söylenebilir: "İyi insanla arkadaşlık eden, misk satıcısının yanında bulunan kimse gibidir. Ondan bir parça misk almasan bile onun güzel kokusu sana siner. Kötü insanla arkadaşlık etmek de körük çeken kimsenin yanında bulunmak gibidir ki onun siyahlığından sana bulaş-masa bile isinden siner." (*Buhârî*, "Zebâ'ih", 31, *Müslim*, "Birr", 146).

⁹⁷ "Bir şeye yakın olan, o şey gibidir" (sözünün) manası.

⁹⁸ "Arife işaret yeter."

⁹⁹ İ nüshasında bu son kelime "degüldür" şeklinde. -dür eki, aruz kalıbının aksama-sına sebep olmaktadır. Biz bunun müstensih hatası olduğunu düşünerek o eki gider-dik. Bu beytin divan şairi Necâtî'ye ait olduğu bilinmektedir. (Yılmaz, 2015: 315). Beyit burada "Eşçâr eğerçi her varakı bir kitâbdır/ İdrâki olmayana cihân bir varak degül" şeklindedir.

¹⁰⁰ Mısra, "Cemâlî onu nazla gösterse şaşılır mı?" manasında anlaşılırsa, bu isim -şairin mahlasını belirtmek üzere- "Cemâlî" şeklinde de yazılabilir.

¹⁰¹ "Şebdîz", Husrev ü Şîrîn efsanesinde Husrev'in yağız atı, Gülgün ise Şîrîn'in bin-diği açık doru attır. Bu beyitte dolaylı olarak onlara işaret edilmiştir.

377. Şifâhân u nevâdan kıldı âğâz Hicâza vardı ‘uşşâk êtdi şehnâz
 378. Bu rûh-efzâ tamâm ‘arz êtdi dîdâr Bize pes vâcib oldu hamd-i tekrâr
 379. Hüdâ’ya hamd ola Kerrât ü merrât Muhammed rûhına olsun şalavât
 380. Edenler bu ma’ânî câmını nûş Du’âdan êtmeye bizi ferâmûş

Dizin (Atasözleri ve Deyimler)

- Açık boğaz aç kalmaz (136, 213)
 Açla eceli gelen söyleşir (72)
 Adam adama lâzım olur (208)
 Ağır bassa, yeyni kalkar (257)
 Ağlamayan çocuğa meme verilmez (119)
 Alan bir kıldan alır (121, 370)
 Aldığın kile ile sat (288)
 Alışın oğlu veriştir (207)
 Alışmış, kudurmuştan beterdir (75)
 Al ile aslan tutulur, güc ile göcen tutulmaz (33)
 Allah, kurdu aç bırakmaz (299)
 Anasına bak, kızını al; kenarına bak, bezini al (273)
 Arayan Mevlâsını bulur (224)
 Atılan ok geri dönmez (279)
 At tüyünü bırakır, huyunu bırakmaz (142)
 Ayağını kilimine (yorganına) göre uzat! (132)
 Azıcık aşım, kavgasız başım (21)
 Baş gidince, ayak pâydâr olmaz (137)
 Başa gelen başmakçı (olur) (235)
 Başkasının gözündeki çöpü görüp kendi gözündeki merteği görme- (321)
 Belâsız bal olmaz (241)
 “Ben” demek şeytan işidir (154)
 Ben “Hadımım” diyorum, o “Oğuldan uşaktan nen var?” diyor (297)
 Besle kargayı, gözünü oysun (63)
 Beş parmağın beşi düz (bir) değildir (162)
 Bin dost az, bir düşman çoktur (25)
 Bin işçi, bir başçı (134)
 Bin kaygı bir borç ödemez (244)
 Bin kez danış, bir kez işle (149)
 Bir elin nesi var, iki elin sesi var (146)

- Bir kına iki kılıç sığmaz (56)
 Bir lokma, bir hırka... (24)
 Bir sürçen atın ayağı kesilmez (89)
 Bir vuruşta balta kesmez (120)
 Bostancıya tarhun sat- (269)
 Boş torbayla at tutulmaz (123)
 Bugünkü yumurta, yarınki tavuktan iyidir (203)
 Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok? (265)
 Bükemediğin eli öp (160)
 Büyüğün kölesi olmak, delinin efendisi olmaktan yeğdir (139)
 Can çıkmadıkça huy çıkmaz (142, 143)
 Cennetin kapısını cömert açar (184)
 Cins cinsi çeker (362)
 Cömertle nekesin harcı birdir (183)
 Çok açılma, soğuk alırsın (271)
 Çok söyleyen, çok yanılır (277)
 Çok söz Kur'ân'a yaraşır (275)
 Çömlek çömleğe "dibin kara" demiş (325)
 Dağ başı dumansız olmaz (219)
 Dağ ne kadar yüce olsa, yol onun üstünden aşar (152)
 Danışıkçı bulamazsan, sarıgınla danış (144-145)
 Değirmene giden un öğütür, tembel (evdeki) nevbet sorar (112)
 Dek duranın devece assısı var (262)
 Dilin kemiği yok (277)
 Din ile kin bir yere sığmaz (249)
 Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar (289)
 Doğru söz acıdır (290)
 Domuza dalaşmaktan çalıyı dolaşmak evlâdır (304)
 Domuzdan bir kıl koparmak kârdır (303)
 Dostun yemeğini düşman gibi ye (44)
 Dostunla ye, iç; alış veriş etme (49)
 Dünyada iyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı (200)
 Eden bulur, inleyen ölür (96)
 Eğri oturup doğru söyle- (284)
 El için kuyu kazan, evvelâ kendi düşer (251)
 Elin attığı taş irak gider (331)
 El eli yıkar, el de döner yüzü yıkar (206)
 Elle gelen düğün, bayram (240)
 El sözüne uyan, eşini boşar (334)

- Emeği sağdıç emeğine dön- (296)
 Er bunar, boğulmaz (209)
 Er erden, dil dilden kalmaz (255)
 Er ol, ekmeğini taştan çıkar (337)
 Erin er kursağında lokması kalmaz (205)
 Eski düşman dost olmaz (28)
 Et ne kadar arık olsa, ekmeğin üstünde yaraşır (165)
 Ev ev üstüne olmaz (54)
 Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi (228)
 Göregelen süregider (188)
 Gözden düşen, gönülden çıkar (106)
 Gözden irak olan gönülden irak olur (103)
 Gözüne, [d]izine dur- (310)
 Gözünle gördüğünü eteğinle ört (319)
 Gözün üstünde kaşın var de- (247)
 Gün doğuşundan bellidir (293)
 Hacı Bektaşın "onma" dediği (onar mı? 64)
 Hacı dediklerimizin koltuğunda haçı çıktı (61)
 Hak, bahane Tanrısıdır (8)
 Hak, sahibini bulur (13)
 Hatasız kul olmaz (88)
 Hayvan alacası dışında, insan alacası içinde (56)
 Hayvan yularından, insan ikrarından tutulur (193)
 Helâlzade iş yapar; haramzade iş bozar (141)
 Her gecenin bir sabahı vardır (226)
 Her işin vakt-i merhunu var (302)
 Her kuş cinsiyle uçar (362)
 Her yokuşun bir inişi vardır (227)
 Hileyle dirilen, mihnetle can verir (311)
 Hürmet iki baştan gerektir (260)
 İki huy bir olmaz (56)
 İlk vuran okçudur (36)
 İnsan bunalır, boğulmaz (209)
 İnsan insana gerektir (208)
 İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokar (363-365)
 İti öldürene sürütürler (97)
 İtin aksaklığı ceylan görünceye kadardır (32)
 İyilik et, suya at; balık bilmezse Halik bilir (201)
 Kalendere "kış geliyor" demişler. "Titremeğe hazırım" demiş (230-31)

- Kalenderin karnına vurmuşlar, "Vay arkam!.." demiş (138)
 Kapıdan kovsalar, bacadan düş- (102)
 Kara yanına varma, kara bulaşır (345)
 Kartala bir ok değmiş, o da kendi yeleşinden (282)
 Kelle sağ olsun, cihanda bir külâh eksik değil (245, 336)
 Kendi düşen ağlamaz (283)
 Kendi gözündeki mertegi görmez de elin gözündeki çöpü görür (321)
 Kendi yağıyla kavrul- (300)
 Keskin sirke küpüne zarar (78)
 Kıratın yanında duran, ya huyundan, ya tüyünden... (369)
 Kırk yılda öcünü alan "acele ettim" demiş (35)
 Kilimini (keçesini) sudan çıkar- (256)
 Kimse kimsenin nasibini yemez (101, 216)
 Kişinin boğazı, kendinden aşağı gerektir (305)
 Kişinin hürmeti kendi elinde (161, 261)
 Komşu hakkı, Tanrı hakkı (50)
Koyunun gö...ü bir gün açıksa, keçininki her gün açık (323-24)
 Kötü komşunun yedi eve dek ziyarı var (51)
 Kulak ardı et- (320)
 Kulağına küpe et-(248)
 Kurt komşu koyununu yemez (50)
 Kurt yanında kuşlar doyar (187)
 Kurt doyduğu yerde dokuz dolanır (76)
 Küpe küp deyince, küp adama düp der (258)
 Lokma karın doyurmaz, şefkar artırır (204)
 Merdiven ayak ayak çıkılır (221)
 Mızrak çuvala sığmaz (285)
 Misafir bereketiyle gelir (66)
 Murdara mudara gerek (233)
 Mürüvvet şeriatı yenmiştir (12)
 Ne ekersen, onu biçersin (242)
 Neyse nasibinde, o çıkar kaşığında (217)
 Oğuz yomundan onar (220)
 Para, el kiridir (210)
 Pirlerin nazarı kimyadır (99)
 Sabırla dut yaprağı atlas olur (225)
 Sabırla koruk helva olur (223)
 Saman altından su yürüt- (333)
 Sana taşla vurana sen aşla var (252)

- Söz incidir (295)
Söz sözü açar (278)
Sözünü pişir söyle (266)
Su uyur, düşman uyumaz (26)
Şeriatın kestiği parmak acımaz (13)
Şeriatın bir taş koparan, başını verir. (11)
Tamah olmasa, tamu olmazdı (172)
Tanrı bir, iş iki (237)
Taş baş yarar; tamah taş yarar (173)
Tatlı yiyip tatlı konuş- (264)
Tavşana kaç, tazıya tut de- (174)
Tuz ekmek bilmeyenden it yeğdir (308)
Tuz ekmek bilmeyenin iki gözüne durur (310)
Ulular köprü olsa, basıp geçme (129)
Ulu sözü dinlemeyen uluyakalır (125)
Uluya kul olmak, deliye efendi olmaktan iyidir (139)
Utananın oğlu, kızı olmaz (118)
Uyur ardınca uyanık var (27)
Uyuyan yılanın kuyruğuna basma (29)
Varın veren yâd olmaz (6, 313)
Yalancının yüzü karadır (286)
Yalnız taş duvar olmaz (147)
Yalnızlık Allah'a mahsustur (147)
Yapı taşı yapıdan kalmaz (101)
Yazılan başa gelir (98)
Yel esmeyince çöp kıvıldamaz (120)
Yele inanma, suya dayanma (16)
Yerdeki yüze basılmaz (155)
Yılanın kuyruğuna basılmaz (29)
Yiğit başından devlet irak değildir (222)
Yüz, yüzden utanır (330)
Yüz suyu dök- (299-307)
Zaman sana uymazsa, sen zamana uy (234)
Zevali gelen karınca kanatlanır (151)

Kaynakça

- ATEŞ, Ahmed (1968), İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- BAŞARAN, Selman (1994), Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- BUHÂRÎ (1974), Ahlâk Hadisleri (el-Edebü'l-müfred Tercümesi), trc. A. Fikri Yavuz, İstanbul, I-II.
- CEYHAN, Âdem (2011), "Bazı Yazma ve Basma Türk Atasözü Derlemeleri", Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Yaz 04, s. 175-225.
- _____ (2006), "Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde'ye Mâl Edilen Bazı Manzumeler", Edebiyat Otağı, 1 Ocak, Sayı 4, s. 11-19.
- _____ (2006), Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri, Ankara: Öncü Kitap.
- ÇELİK, Aysun (2013), Defterdâr-zâde Ahmed Cemâli'nin 'Metâli'-i Cemâlî ve Şehr-engîz-i İstanbul' Adlı Eserleri", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/13 Fall, p. 671-704.
- DEVLETŞAH (1977), Devletşah Tezkiresi- Tezkire-i Devletşah, I-IV, trc. Necati Lugal, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- DİLÇİN, Dehri (2000), Edebiyatımızda Atasözleri, Ankara: TDK yayını.
- EREN, Aysun (2012), Defterdâr-zâde Ahmed Cemâli'nin 'Metâli'-i Cemâlî ve Şehr-engîz-i İstanbul' Adlı Eserleri (İnceleme- Metin), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, Konya.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1936-[1945]), Türk Şairleri, I-IV.
- ESİR, Hasan Ali (2013), XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Elhâc İbrâhîm Naîmüddîn ve Pend-nâmesi (Mu'ammâ-yı Na'imü'd-dîn), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi yayını, Rize.
- FERİDÜDDİN-İ ATTAR (1985), Pendname - Öğüt Kitabı, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- [GELİBOLULU ÂLÎ] (1994), Kühnü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı, haz. Mustafa İsen.
- GÜVÂHÎ (1990), Öğütler ve Atasözleri - Pend-nâme, haz. Mehmet Hengirmen, 2. bs., Ankara: Kültür Bakanlığı yayını.
- İSMÂİL B. MUHAMMED ACLÛNÎ (1418/ 1997), Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-İlbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs, I-II, Beyrut.

- İZBUDAK, Velet (1936), *Atalar Sözü*, İstanbul: TDK yayını.
- KAÇALİN, Mustafa S. ve Ömer Zülfe (2011), "Muhammed bin Aḥmed'in Ebū'n-Naşāyih'i", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, XXXVIII, 193-212.
- KAÇALİN, Mustafa S. (1998), "Tevrat, Zebur ve İncil'de Bilgelikler", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 6, s. 147-169.
- KAPLAN, Mahmut (1992), "Divan Edebiyatında Manzum Nasihatname Yazan Şairler ve Eserleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 3, s. 3, 23-68.
- KARACA, Songül (2012), *Kadıızâde Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid (İnceleme- Tenkitli Metin- Sözlük- Dizin)*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.
- KINALI-ZADE HASAN ÇELEBİ (1989), *Tezkiretü'ş-şuarâ*, I-II, haz. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK yayını.
- KIRCA, Ahmet (2015), *Ömer Hayyam Rubâileri*, Ötüken yayını, İstanbul, 7. bs.
- KUT, Günay (1986), "Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser", *Yıllık I, Topkapı Sarayı Müzesi*, 73-112.
- KUZÂÎ (1999), *Şihâbü'l-ahbâr Tercümesi*, trc. Ali Yardım, İstanbul.
- LATÎFÎ (2000), *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ*, (İnceleme- Metin), haz. Rıdvan Canım, Ankara: AKM Başkanlığı yayını.
- MEVLÂNA CELÂLEDDİN-İ RUMÎ (1989), *Mesnevî ve Şerhi*, şerheden Abdülbâki Gölpinarlı, Ankara.
- OLGUN, İbrahim (1989), "Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1972*, s. 153-172.
- SEHÎ BEG (1978). *The Tezkire by Sehî Beg, An Analysis of the First Biographical Work on Ottoman Poets with a Critical Edition Based on Ms. Süleymaniye Library, Ayasofya 0. 3544 by Günay Kut. Harvard-Cambridge, Massachussets.*
- SÜLEYMAN ÇELEBİ (1990), *Mevlid (Vesilet-ün-Necât)*, haz. Faruk K. Timurtaş, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- YENİTERZİ, Emine (2007), "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlakî Mesnevîler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi - Eski Türk Edebiyatı Tarihi II Sayısı*, S. 10, Güz, s. 433-468.
- YILMAZ, Ozan (2015), *Necâti Bey Dîvânı*, AKM Başkanlığı yayını, Ankara.